

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

"BALTU FILOLOGIJAS PERSPEKTĪVAS"

Starptautiskā konference

"BALTŲ FILOLOGIJOS PERSPEKTYVOS"

Tarptautine konferencija

"PERSPECTIVES OF BALTIC PHILOLOGY"

International conference

Poznań, 2007. 05. 11-12

REFERĀTU TĒZES / PRANEŠIMŲ TEZĒS

ABSTRACTS

SATURS /TURINYS

I. Valodniecība / Kalbotyra

Bacevičiūtė, Rima: *Lietuvių kalbos minkštųjų priebalsių samplaikų eksperimentinis tyrimas*

Berg-Olsen, Sturla: *Genitivelings and true genitives in Latvian – a constructional perspective*

Bušs, Ojārs: *Latvijas vietvārdi ar š- kā valodu kontaktu liecinieki*

Daugaviete, Anna: *Latviešu palīgakcenta funkcijas lietuviešu un igauņu valodas pētījuma kontekstā*

Holvoet, Axel: *Mood in subordination in Baltic*

Kalėdienė, Laima: *Tarmių duomenų pateikimo elektroniniame tarmių tekстыne*

Klēvere-Wälchli, Inga: *Gala zilbju īso patskaņu saglabāšana un atmešana vienskaitļa vokatīvā mūsdienu latviešu valodā: fonoloģiskie nosacījumi*

Leskauskaitė, Asta: *Pietinių aukštaičių šnektos frazės intonacijos aspektu*

Nau, Nicole: *Modality inside and outside reported speech in Ulanowska's Latgalian fairytales*

Navickas, Tatjana: *Interferences kā divvalodības problēma Latvijā*

Niewulis-Grablunas, Jowita: *Fonetinių procesų apžvalga Punsko šnekoje*

Ostrowski, Norbert: *On Old Lithuanian ik (be) metu*

Pakerys, Jurgis: *Archajiškos lietuvių kalbos veiksmažodžio ypatybės senosiose gramatikos*

Seržants, Ilja: *The areal interpretation of the affrication (palatalization) in Pre-Latvian and in later High Latvian*

Stafecka, Anna: *Sibīrijas latgaliēšu valoda baltistikas kontekstā*

Trumpa, Edmundas: *Lietuvių ir latvių kalbų tarmių kirstymo kriterijai*

Vanags, Pēteris: *Agrīnā slāvu valodu ietekme baltu kristīgajā leksikā: kopīgais un atšķirīgais*

II. *Mitoloģija, folklorā un literatūra /Mitologija, folkloras ir literatūra*

Balode, Laimutė: *Baltu mītiskie tēli Latvijas un Lietuvas hidronīmos*

Grudule, Māra: *Skaitļu simbolika latviešu dzejā*

Kalēda, Algis: *Lietuvas Didžiosios Kunigaikštystės atmintis lietuvių romane*

Kursīte, Janina: *Kuršu kāpu mitoloģija*

Laime, Sandis: *Tradicionālie priekšstati par Latvijas alām: folkloras, arheoloģiskā materiāla un klinšu rakstu liecības*

Lāms, Edgars: *Telpas un laika kultūras dialogs latviešu literatūrā*

Lāms, Ojārs: *Ienaidnieka tēla paradigma latviešu eposa recepcijas tradīcijā*

Maskuliūnienė, Džiuljeta: *Pavyzdžio retorika XIX a. lietuvių literatūroje*

Prusinowska, Justyna: *Prūšu dievu tēli vācbaltiešu un latviešu drāmā un poēmā 18.gs. beigās – 19.gs. otrajā pusē*

Pūtelis, Aldis: *Latviešu mitoloģijas pētījumi uz vēstures dokumentu un folkloras pamata*

Racēnaitė, Radvilė: *Senovės lietuvių dievai ir dangaus kūnai: nuo XIII. a. mito fragmentū iki vėlyvosios XX a. I p. Tautosakos*

Repšienė, Rita: *Lietuvių mitologija: perspektyvos ir galimybės*

Stryczyńska-Hodyl, Ewa: *Gyvenimas sustingęs amžinybėje. Kazio Borutos "Baltaragio malūnas" kaip mitologinio pasaulio projekcija realistiniame sodžiaus vaizde*

Ulytė, Vida: *Dekadentiškasis Erosas XXa pradžios lietuvių ir latvių literatūroje*

Vaiškūnas, Jonas: *Saulės išvadavimo mito ir rituālo rekonstrukcijas galimybės arheoastronominių duomenų kontekste*

VALODNIECĪBA /KALBOTYRA

BACEVIČIŪTĒ RIMA (VILNIUS)

Lietuvių kalbos minkštųjų priebalsių samplaikų eksperimentinis tyrimas

Lietuvių bendrinės kalbos priebalsių junginių požymiai iki šiol mažai tyrinėti. Daugiausia apsiribojama teiginiais, kad priebalsių samplaikos esančios arba ištiesai kietos, arba ištiesai minkštos dėl regresyvinės priebalsių palatalizacijos poveikio. Net ir laikantis tokio požiūrio, galima net ketveriopa priebalsių junginių minkštumo fonologinė interpretacija: 1) kietieji ir minkštieji priebalsiai laikomi savarankiškais fonemomis, greta jų esantys pakankamai skirtingos kokybės balsiai – fonemų variantais; 2) skirtingos balsių realizacijos laikomos savarankiškais fonemomis, o kietieji ir minkštieji priebalsiai – fonemų variantais; 3) priebalsių junginių minkštumas laikomas savarankiškos fonemos *j* manifestacija; 4) priebalsių junginių minkštumas laikomas supersegmentiniu elementu, apimančiu visą samplaiką.

Pastaraisiais metais pradėta kelti minčių, kad bendrinės kalbos (ir jai artimiausios vakarų aukštaičių kauniškių tarmės) priebalsių junginių minkštinimas gali būti neištisinis. Atlikti minimalūs eksperimentiniai tyrimai rodo, kad palatalizacijos grandinėje labai menkai minkštinami priebalsiai *k*, *g*, jie junginiuose artimesni kietiesiems. Problemų kelia ir prieš juos einančių sonantų, ypač nosinio gomurinio *ŋ*, minkštumo laipsnis.

Pranešimo *tikslas* – apžvelgti eksperimentiniais metodais tirtų vidinių priebalsių junginių *-RTC-* (*R* – sklandusis, *T* – sprogstamasis, *C* – bet koks priebalsis), tiksliau *-ŋKC-*, tyrimo rezultatus, pabandyti tiksliau nusakyti junginiuose esančių sonantų minkštumo laipsnį ir apibrėžti jų vietą sintagminėje fonemų identifikacijoje.

Priebalsių eksperimentinis tyrimas kelia nemažai problemų, dėl to, kad jų akustinės ypatybės blogiau suvokiamos negu balsių. Ryškiausiai suvokiamas tembras, labiausiai ir susijęs su priebalsių kietumu–minkštumu (kietieji priebalsiai dažnai vartojami paprastaisiais, minkštieji – dieziniais).

Tiriant šiuos priebalsių junginius daugiausia remtasi antrosios formantės (F2) padėtimi spektrogramoje, akustinių indeksų lyginimu bei greta esančių balsių akustinėmis charakteristikomis.

Literatūra:

- Girdenis, A. 2000. Dėl [k], [g] minkštumo prieš kitus priebalsius. – *Kalbotyra* 48(1)–49(2), 165–167.
- Girdenis, A. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Markus, D., Grigorjevs J. 2002. *Fonētikas pētīšanas metodes. Fonētikas pētīšanas un vizualizēšanas metodes 1*, Rīga. Rasa ABC.
- Pakerys, A. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius. Enciklopedija.
- Балшайтите, Д. 2006. Акустические параметры палатализации и веляризации смычных согласных современного литовского языка. – *Žmogus ir žodis (Didaktinė lingvistika)* 8 (1), 65–73.

BERG-OLSEN STURLA (OSLO)

Genitivelings and true genitives in Latvian – a constructional perspective

The principal question to be raised in this paper is whether a word form can be recognised as expressing a certain case in spite of its lacking a complete case paradigm. Latvian provides a solid base for discussing this question with its large and productive class of *ģenitīvoņi* or *genitivelings* (Nau 1998), e.g. *brīvdabas* ‘open-air’, *pagaidu* ‘temporary’, *ilgtermiņa* ‘long-term’ and *vācu* ‘German’. Common to these and other members of the class is the fact that they are lexemes that (apparently) have genitive endings and that cannot appear in other case forms. This has been regarded as a problem by several scholars. For instance, Andronov (2001:207) remarks that ‘[...] the absence of other case forms is an obstacle to treating genitivelings as Genitive forms’ and that ‘they could probably be considered indeclinable adjectives’. This reluctance to recognise genitivelings as fully-fledged genitive forms supposedly stems from the Saussurean position that any word form is

defined by its paradigmatic relationship to other word forms. In this view, a genitive cannot be a genitive if it does not contrast with other case forms.

In this paper I will argue from the position of usage-based construction grammar (Croft 2001, Goldberg 2006) that the genitivelings should indeed be regarded as fully-fledged genitives and that they share both the formal and functional properties of other Latvian genitives. Based on the view that constructions, i.e. form–meaning pairings, constitute the grammar of a language, the Latvian genitive should be analysed as a schematic construction with a very high type frequency and several more or less salient subschemas. Given that the genitivelings clearly instantiate and are motivated by this genitive schema, their status in the system should not be viewed as any different from that of ‘true’ genitive forms. The fact that genitivelings are frequently used in functions where other languages would use adjectives harmonises well with the general semantic profile of the Latvian genitive construction, and is not an argument for viewing them as adjectives.

References:

- Andronov, Aleksey. 2001. A survey of the case paradigm in Latvian. - Nicole Nau (ed.) *Typological approaches to Latvian = Sprachtypologie und Universalienforschung* 54/2, 197–208.
- Croft, William. 2001. *Radical Construction Grammar*. Oxford. Oxford University Press.
- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford. Oxford University Press.
- Nau, Nicole. 1998. *Latvian*. (Languages of the World/Materials 217.) Munich/Newcastle. Lincom Europa.

BUŠS OJĀRS (RĪGA)

Latvijas vietvārdi ar Š- kā valodu kontaktu liecinieki

Vārda sākumburts parasti netiek izmantots kā kritērijs lingvistiski analizējamās leksikas grupas atlasē. Taču daži burti (un tiem atbilstošās

skaņas resp. fonēmas) var būt visai specifiski, un to lietojums var liecināt ne tikai par fonētiskiem procesiem. No Latvijas vietvārdu sistēmas izpētes viedokļa tādi ir, piemēram, šņāceņi -š- un -ž-, kā arī palatālie līdzskaņi -ġ- un -ķ-, kuru klātbūtne vietvārda saknē norāda uz attiecīgā vietvārda nelatviskas cilmes samērā lielu varbūtību [par to saistībā ar Latvijas toponīmijas lituānismu izpēti skat. vairākas Laimutes Balodes publikācijas, piem., Balode 2007]. Lietuviešu valodas skaņai -š- mūsdienu latviešu valodā, kā zināms, parasti atbilst -s- [Endzelīns 1948, 35]; -š- latviešu valodas mantotos vārdos gan palaikam ir sastopams, taču tas “nav baltu pirmvalodas *š turpinājums, bet gan jauna skaņa” [Rudzīte 1993, 291]. Tātad Latvijas vietvārdi ar Š- vai nu ir veidoti no tādiem mantotiem vārdiem, kuros šis līdzskanis radies jotizācijas vai asimilācijas rezultātā [skat. ibid.], vai arī šie vietvārdi ir aizguvumi (galvenokārt no vācu, lietuviešu vai krievu valodas, palaikam arī no poļu, baltkrievu u.c. valodām).

Samērā daudzie vācu cilmes vietvārdi ar Š- labi ilustrē šīs etimoloģiskās grupas vietvārdu ģenētiskās klasifikācijas teorētiskās grūtības [par to arī Bušs 2003], kuras rada fakts, ka daudziem cilmes ziņā ar vācu valodu saistītiem vietvārdiem tiešais etimons ir no vācu valodas aizgūts latviešu valodas apelatīvs (sal., piem., daudzus mikrotoponīmus, kas veidoti no apelatīva *šķūnis*) vai latviešu antroponīmiskajā sistēmā iekļāvijs vācu cilmes personvārds (piem., uzvārds *Štrauss*; sal. no uzvārda veidoto mājvārdu *Štrausi* Kalnciemā). Analogiskas klasifikācijas grūtības palaikam rodas arī no citām valodām aizgūtu vietvārdu analīzē, tomēr starp ģermānismiem šādu pastarpinātu toponīmisku aizguvumu ir visvairāk.

Starp vietvārdiem ar Š-, tāpat kā jebkurā pietiekami lielā vietvārdu kopumā, ir gana daudz tādu, kuru cilme vēl jāmeklē, vai vismaz jāprecizē, piemēram, ģermānisms *Šupe* (bij. ēka Rubā), iespējamais polonisms *Šubri* (triju māju iesauka Baltinavā), varbūtējais aizguvums no baltkrievu valodas *Šurkova* (pļava Bērzpilī), hipotētiskais somugrisms *Šūgans* (purvaina pļava Ilzenē; vietvārds varētu būt aizgūts no leivu igauņiem).

Literatūra

- Balode, Laimute. 2007. Par latviešu toponīmijas lituānismu identificēšanas kritērijiem. *Onomastica Lettica*. III. Rīga. LU Latviešu valodas institūts [tipogrāfijā].
- Bušs, Ojārs. 2003. Vācu cilmes elementi Latvijas toponīmijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums*. Liepāja: LiePa, 37–41.
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga. Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga. Zvaigzne.

DAUGAVIETE ANNA (SANKT-PETERBURG)

Latviešu palīgakcenta funkcijas lietuviešu un igauņu valodas pētījumu kontekstā

Par latviešu valodas palīgakcentu ir zināmi tikai atsevišķi fakti, kas atrodami dažādu pētnieku darbos, kuri ne vienmēr ir speciāli veltīti šai problēmai. (Šo darbu apkopojumu un secinājumus par palīgakcenta lomu latviešu valodā sk. Daugaviete 2005.) Interpretējot latviešu valodas palīgakcentu ir vērts ņemt vērā kaimiņtautu valodu pētījumu pieredzi: gan radniecīgās lietuviešu valodas aprakstus (Girdenis 2003: 261–267), gan pētījumus par Baltijas somu valodām (Hint 1973; Вийтсо 1979), kuras ir ietekmējusi lielā mērā latviešu valodas attīstību.

Latviešu valodas palīgakcenta pozīcijas ir atkarīgas no trim faktoriem: ritma, kas ir saistīts ar zilbju skaitu vārdā, zilbju kvantitātes un vārda morfoloģiskās uzbūves.

- 1) Morfoloģiskais faktors ir sevišķi svarīgs, jo tas liecina par palīgakcenta potenciālo spēju šķirt vārdu un formu nozīmes, t. i. par tā fonoloģisko statusu. Rodas jautājums, vai palīgakcentam ir šis status arī tad, kad to nosaka tikai ritms un zilbju kvantitāte. Lietuviešu un igauņu valodā sastopami dažādi morfoloģiskā palīgakcenta paveidi, bet nav skaidrs, vai tie visi ir arī latviešu valodā.

- 2) Latviešu un lietuviešu valodā ir tendence novietot palīgakcentus pēc horeja ritma, taču igauņu tradīcijā blakus horejam postulē daktilu, kuru varētu saskatīt arī latviešu (un lietuviešu) valodā.
- 3) Kvantitatīvais faktors nozīmē palīgakcenta trūkumu vai tā atrašanos citā vietā atkarībā no attiecīgas zilbes garuma vai īsumā. No vienas puses, igauņu pētnieku aplūkotas likumsakarības šajā ziņā ir ļoti tuvas latviešu valodai. No otras puses, gan igauņu, gan latviešu valodas fakti reizēm atgādina tā saucamo „divvirsotņu” akcentu un dažus akcenta atvilkšanas likumus lietuviešu valodā.

Lietuviešu valodas aprakstos palīgakcents zināmā mērā ir izolēts un nešķiet būtisks valodas sistēmai, bet igauņu tradīcijā tas ir iesaistīts runas dalīšanā pēdās (ritma grupās) kopā ar citām prosodiskām un segmentālām parādībām. Dažas garo līdzskaņu īpatnības latviešu valodā (sk. Kariņš 1996, Liniņš 1922) liek domāt, ka palīgakcenta funkcijas tajā ir tuvāka igauņu valodnieku izpratnei.

Literatūra:

- Girdenis A. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius.
- Daugaviete A. 2005. Palīgakcenti latviešu valodā (pēc A. Bilenšteina, J. Endzelīna un M. Brēdes materiāla) — Baltu filoloģija XIV (2),
- Hint M. 1973. *Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemifonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid*. Tallinn.
- Kariņš K. Phonetic evidence for phonological structure: Word stress in Latvian. — Proceedings of the XIII International Congress of Phonetic Sciences. Stockholm. Vol. 4. – 642–645.
- Liniņš K. 1922. Par zilbju pagarināšanu un saīsināšanu. — Filologu Biedrības Raksti. – 56–59.
- Вийтсо Т.-Р. 1979. Проблемы ударения в эстонском языке. — Советское финно-угроведение. XV. №3. 136–152.

HOLVOET AXEL (VILNIUS-WARSZAWA)

Mood in subordination in Baltic

I propose to explore the use of realis/irrealis distinctions (about these notions cf. several articles in Bybee & Fleischman 1995, Palmer 2001 etc.) in subordination in Lithuanian and Latvian. Whereas Lithuanian has a relatively simple mood system in subordinated clauses, showing a realis/irrealis distinction in the epistemic domain but using irrealis forms for deontic complement clauses and volition-based adverbial clauses (purpose clauses), Latvian has acquired a more complex system presumably owing to the introduction of *lai* (originally a hortative particle) as a complementiser and as a conjunction for several types of adverbial clauses. This innovation has led (1) to the use of two competing subordinators, *ka* and *lai*, in the deontic domain, (2) to the competition of realis and irrealis forms in the deontic domain. We can distinguish three types of mood use in subordination: (1) realis proper, (2) subjunctival realis, (3) irrealis. The 'subjunctival realis', a temporally rigid present tense form, is also rudimentally represented in Lithuanian; it can be compared to original presents shifting to subjunctive function in many languages (cf. Bybee, Perkins, Pagliuca 1996, 231-233; cf. Kuryłowicz 1964, 137-140 on the origin of certain Indo-European subjunctives). The distribution of *ka* and *lai* seems to reflect degrees of control, hence the frequency of *ka* under apprehensional modality (a term borrowed from Lichtenberk 1995). These two parameters – degree of control and realis/irrealis – can to some extent vary independently, though the irrealis in the deontic domain may partly be viewed as reflecting 'weak manipulation' (Givón 1994).

References:

- Bybee, J. L., Perkins, R. & Pagliuca, W. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Bybee, J. L. & Fleischman, S. eds. 1995. *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

- Givón, T. 1994. Irrealis and the subjunctive. *Studies in Language* 18 (2), 265-337.
- Kuryłowicz, J. 1964. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Winter.
- Lichtenberk, F. 1995. Apprehensional epistemics. – Bybee & Fleischman, eds., 293-327.
- Palmer, F. R. 2001. *Mood and Modality*. 2nd edition. Cambridge: University Press.

KALĖDIENĖ LAIMA (VILNIUS)

Tarmių duomenų pateikimo ELEKTRONINIAME TARMŲ TEKSTYNE klausimu

2004 m. grupė jaunų Lietuvių kalbos instituto kalbininkų išleido „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatiją“¹, kuri skiriasi nuo išleistos 1970 m.²: nors abiejų chrestomatijų sudarymo principai laikytini *lingvistinės geografijos* metodo principais, tačiau jose pateikiami tarmių tekstai transkribuoti laikantis skirtingų nuostatų, todėl nėra³ vertinami vienareikšmiškai. Pagrindinė problema analizuojant tokio tipo duomenis yra ta, kad kyla abejonių, ar galima patikimai operuoti *abiejų* tokių šaltinių faktais, ypač juos lyginti ir pan.?

Klausimas susijęs su tarminės kalbos įvairavimu: 1970 m. chrestomatijoje iš esmės jo nėra, pateikėjų kalba pabrėžtinai taisyklinga kiekvienos atitinkamos tarmės sistemos požiūriu, tuo tarpu 2004 m. chrestomatijoje kalba įvairuoja. Kaip tai paaiškinti?

Viena vertus, pastaruoju metu lietuvių tarmės, kaip ir daugelio kitų kalbų, sparčiai kinta, vyksta jų išlyginimo (angl. *levelling*) procesai (žr.,

¹ Bacevičiūtė, R., Ivanauskienė, A., Leskauskaitė, A., Trumpa, E. (sud.) (2004). Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 328 [16] p., + 1 komp. plokštelė.

² Morkūnas, K., Grinaveckienė, E., (red.) (1970). Lietuvių kalbos tarmės. Vilnius: Mintis, 518 p.

³ Žr., pvz., Vitkauskas, V. (2005). Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija. Recenzija. *Acta Linguistica Lituanica* 52, 170-174.

pvz., Milroy, 2000)⁴. Todėl nėra abejonės, kad ankstesniosios chrestomatijos pateikėjų kalba iš tiesų buvo homogeniškesnė. Ypač atkreiptinas dėmesys į tai, kad pastarojo meto pateikėjai daug dažniau patys keičia savo tarminę kalbą, sąmoningai ją orientuodami į bendrinę⁵.

Kita vertus, neišleistas iš akių ir tas faktas, kad tarminiai tekstai pastaruojų metu vis dažniau yra transkribuojami laikantis autentiško faktų, kaip antai 2004 m. chrestomatijoje, o ne sistemų pateikimo, kaip antai 1970 m. chrestomatijoje, principo.

Išvada galėtų būti tokia: būsimasis elektroninis lietuvių kalbos tarmių tekstynas, kurį sudarys garsiniai tarmių tekstai ir, kaip rodo jau turimų transkribuotų tekstų analizė, laikantis skirtingų principų užrašytos jų transkripcijos, turi turėti ir transponuotų tekstų variantą, iš kurio kaip tik ir sudarytinos konkordancijos.

Tarminiai tekstai paprastai transponuojami sudarant tarminius žodynus. Be transponavimo vargiai galima būtų apsieiti net ir tuo atveju, jeigu būtų ribojamasi griežtai vienos šnektos analize, nes bet koks faktų sisteminimas reikalauja ir jų abstrahavimo. Neatmetus tų faktų, kuriuos aprašo natūralioji fonologija, taip pat kodų kaitos apraiškų, įvairavimo tarminėje kalboje ignoravimas neįmanomas.

KLĖVERE-WÄLCHLI INGA (KONSTANZ)

*Gala zilbju īso patskaņu saglabāšana un atmešana
vienskaitļa vokatīvā mūsdienu latviešu valodā: fonoloģiskie
nosacījumi*

1. Gala zilbju īsie patskaņi vienskaitļa vokatīvā

---

⁴ Milroy, J. (2000). Exploring Linguistic Variation to Explain Language Change. *Sociolinguistica* 12, 39-52.

⁵ Tada analizuojant ypač pravartu naudotis Giedriaus Subačiaus (1998) pasiūlytuojų žemaitiškų ypatybių pagal sunkumą pastebėti patiems žemaičiams hierarchijos principu (žr. Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 38-39 ir kt.), analogišką tarminių ypatybių hierarchiją nusistačius ir kitoms tarmėms.

Vienskaitļa vokatīvā īsi patskaņi gala zilbēs mūsdienās sastopami šados gadījumos: a) II deklinācijas lietvārdiem, piemēram, *Uldi!*; b) IV un V deklinācijas lietvārdiem, piemēram, *Nelda!*, *Zane!*; c) vārda *biedrs* vokatīva formā *biedri!*

Dažkārt gala zilbes īso patskaņi vokatīvā var atnest. Visbiežāk mūsdienās to atmet tādu II, IV un V deklinācijas lietvārdu vokatīvā, kam vienskaitļa nominatīvā ir vismaz 3 zilbes (turpmāk gari lietvārdi), piemēram, *kaķīti!* // *kaķīt!*, *dakteri!* // *dakter!*, *Lonija!* // *Lonij!*, *skolotāja!* // *skolotāj!*, *Edīte!* // *Edīt!* Reizēm gala zilbes patskaņi atmet arī tādu II, IV un V deklinācijas lietvārdu vokatīvā, kam vienskaitļa nominatīvā ir tikai 2 zilbes (turpmāk īsi lietvārdi), piemēram, *puisi!* // *puis!*, *meita!* // *meit!*, *māte!* // *māt!* Literārās valodas normatīvā gramatika akceptē abas formas.

Sastopami arī gadījumi, kad īsā patskaņa atmetums vokatīvā ir neierasts. Sevišķi tas sakāms par īsiem lietvārdiem, taču ir arī gari lietvārdi, kam vokatīvā gala zilbes īsais patskaņis parasti netiek atņemts, piemēram, *Marika!*, *Sigita!*, *meitene!*

2. Fonoloģisko nosacījumu apraksts

a) Zilbju skaits

Īsu gala zilbes patskaņi parocīgāk ir atnest garu lietvārdu vokatīvā. Piemēram, *kundze!*, bet *jaunkundz!* Vai arī: "*Tante*, autobuss nāk!" (Ezera 445), bet "*Melānijastant!*" (Ezera 399).

b) Īsu lietvārdu vokatīvs

Lielākā daļa no divzīlbīgajiem latviešu sieviešu vārdiem mūsdienās parasti ir ar gala zilbes patskaņi vokatīvā, piemēram, *Iloa!*, *Signe!* Īsi sieviešu vārdi bez gala zilbes patskaņa vokatīvā visbiežāk atrodami latviešu literatūras klasikas darbos, piemēram, "Vai dzirdi, *Ilz?*" (Kaudzītes 19), "Klau, *Lien*, .." (Kaudzītes 126), "Es tev, *Mad*, esmu vairāk reižu sacījis .." (Kaudzītes 115).

Šķiet, gala zilbes patskaņi īsu lietvārdu vokatīvā ērtāk atnest, ja saknes zilbe ir gara. Piemēram, vokatīvs bez gala zilbes patskaņa drīzāk iespējams vārdam *Līze* → *Līz!*, nekā vārdam *Zane* → *Zane!* (bet ne **Zan!*) Tā domāt mudina arī valodnieciskajā literatūrā bieži citētie piemēri ar metatoniju vokatīvā: *māte* → *māt!*, *brālis* → *brāl!*, *meīta* → *mèit!* u.c.

Ja īsa lietvārda saknes zilbi veido diftongiskais savienojums (tātad saknes zilbe ir gara), pirms gala zilbes patskaņa parasti ir vairāki līdzskaņi, un, atmetot gala zilbes patskani vokatīvā, vārda izskaņā veidojas līdzskaņu sablīvējums. No tā latviešu valodā cenšas izvairīties, šajos gadījumos saglabājot gala zilbes patskani. Piemēram, vārdam *Indra* gandrīz neiedomājams ir vokatīvs **Indr!*, bet tikai *Indra!*

c) Garu lietvārdu vokatīvs

No līdzskaņu sablīvējumiem vārda izskaņā vairās arī garu lietvārdu vokatīvā, piemēram, parasti gala zilbes patskani saglabā šados un līdzīgos gadījumos: *Ivanda!*, *Franciska!*, *Anitra!*

Bieži gala zilbes patskani vokatīvā atmet lietvārdiem ar garu patskani pirms gala zilbes un ar izskaņu -ija, bet saglabā lietvārdiem ar īsu patskani pirms gala zilbes, piemēram, *Mudīte* → *Mudīt!*, *Silvija* → *Silvij!*, bet *Solvita!*, *Monika!* Varbūt tas skaidrojams ar to, ka fonoloģiskais troksneņu pagarinājums starp diviem īsiem patskaņiem izraisa līdzīgu izrunai neērtu efektu kā līdzskaņu sablīvējums, ja gala patskanis tiek atmests. Ja starp diviem īsiem patskaņiem ir skanenis, gala zilbes patskaņa atmešana vokatīvā ir parastāka, piemēram, *treneri* → *trener!*, *Karmena* → *Karmen!*

Avoti:

Ezera, Regīna. 2000. *Raksti. I sējums*. Rīga: Nordik,
Kaudzītes, Reinis & Kaudzītes, Matīss. 1964. *Mērnieku laiki*. Rīga: LVI.

LESKAUSKAITĒ ASTA (VILNIUS)

Pietinių aukštaičių šnektos frazės intonacijos aspektu

Pasaulyje frazės intonacijos tyrimams fonetikai skiria nemažai dėmesio. Kadangi intonacija yra glaudžiai susijusi su sintaksine ir semantine sakinio struktūra, ši fonetikos mokslo atšaka dar dažnai vadinama sintaksine fonetika. Lietuvių bendrinės kalbos ir ypač tarmių frazės intonacija dėl įvairių priežasčių kol kas tyrinėta palyginti nedaug, fragmentiškai.

Jau senokai pastebėta, kad iš klausos pietinių aukštaičių šnektų frazės intonaciškai skiriasi nuo vakarinių ir rytinių aukštaičių, taip pat ir žemaičių

frazių. Ši ypatybė aiškiai pastebima netgi tada, kai šių šnektų atstovai kalba bendrine lietuvių kalba, taigi iš tiesų yra specifinė. Vis dėlto ją lemiančių priežasčių lig šiol nebandyta nustatyti. Todėl šiame pranešime pietinių aukštaičių šnektų frazės intonacijos specifika bus aptariama plačiau. Dėmesys bus kreipiamas ne tik į pagrindines funkcijas, bet ir į sintagmos kirtį bei jo svarbą, loginio kirčio vietą.

Svarbiausiais fonetiniais požymiais laikomi pagrindinis tonas, intensyvumas, trukmė ir tembras. Jų požymių charakteristikos sudaro frazės intonacijos pagrindą. Išvardytų fonetinių požymių reikšmė pietinių aukštaičių šnektų frazės intonacijai aptariama remiantis atliktų eksperimentų rezultatais, kurie atsispindi diagramose ir brėžiniuose.

Literatūra:

- Ekblom R. 1925. *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen*. Uppsala, 98–105.
- Girdenienė D. 1971. Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 22 (1). 35–47.
- Ishi C. T., H. Ishiguro & N. Hagita. Analysis of prosodic and linguistic cues of phrase finals for turn-taking and dialog acts. – <http://www.irc.atr.jp/~carlos/pdf/carlos-icslp2006.pdf>.
- Клейнер Ю. 2002.А. *Проблемы просодики*. Санкт-Петербург.
- Navas E., I. Hernáez & J. M. Sánchez Basque intonation modelling for text to speech conversation.– <http://bips.bi.ehu.es/ahoweb/files/publicaciones/ICSLP2002.pdf>.
- Николаева Т. М. 2002. Еще раз к вопросу о функциях просодических параметров. – *Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований*. Санкт-Петербург.
- Pakerys A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius. 310–315.
- Talandienė M. 1970. Alternatyviųjų klausimų loginiai ir komunikaciniai santykiai. – *Kalbos garsai ir intonacija*. Vilnius. 155–158.
- Vaissière J. 2002. Cross-linguistic prosodic transcription: French versus English. – *Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований*. Санкт-Петербург.

NAU NICOLE (POZNAŃ)

*Modality inside and outside reported speech in Ulanowska's
Latgalian fairytales*

Stefania Ulanowska's collection of fairytales in the High Latvian dialect of Viļāni provides a unique base not only for folklorists, but also for linguistic studies. The language of the texts has been judged by experts as authentic (cf. Juško-Štekele 2001; Leikuma [s.a.]), and the restriction to one particular genre may even be of advantage for certain questions. In the present paper I will describe parts of the modality system found in these texts, focusing on (i) relations between different types of modality, (ii) relations between expressions of modality and textual voice (narrator / figure in the narration). Regarding the description of modality and use of terminology I will largely follow Palmer (2001) and Holvoet (2001a, 2001b).

1. **Possibility and necessity.** There is a neat distinction between deontic and epistemic: deontic modality is expressed by the verbs *war*⁶ 'can' and *wajag* 'must' (and, much rarer, the debitive), while epistemic modality is marked by the indeclinable (obviously, borrowed) words *može* 'may; maybe' and *muszeń* 'must, will; surely, evidently'. The latter indicates an assumption based on visual evidence or general knowledge, for example:

(1) *Soka kienińcz: A – jis ap-monija mani! Muszeń jis kajds bûrs irajda, ka pi jô cik monta bieja, a tagad narwa nikô! (34)⁷*

'The king said: Ah, he cheated me! He must be a wizard, as he had had so many things and now there is nothing!'

There is no difference in the use of these means inside and outside of speech reports.

2. **Quotative.** In speech reports we find a consistent use of active participles, by far the most frequent being the future participle with the formant *-szk-* (cf. Leikuma [s.a.]). It is questionable whether these forms represent an "oblique mood". The future participle is almost exclusively

---

⁶ The citation form for verbs here is 3rd person present indicative. I use the orthography of the source.

⁷ Figures in brackets refer to the number of the fairytale in the collection.

used in speech reports, indicating the voice of a figure. Most often it refers to one of the participants of the reported speech act, while for the third person finite verb forms are also common. The *-szk-* participle is notionally and textually related to the logophoric pronoun *szys* (cf. Nau, forthcoming). Example:

(2) *Strods soka: "Kur szys daboszkyš?"* (5)

'The blackbird said: "Where will I get [it]"?

In addition to the core function of quotative, there may be other modal meanings, which are notionally connected to the future (e.g. volitional, hortative), but there are no traces of epistemic modality with the future participle (and very few with other participles) in these texts.

In a few cases the *-szk-* participle is used outside of reported speech, thus in clauses belonging to the voice of the narrator (but the point of view of a figure!):

(3) *ajzagrib jim ašt' i ku ježszkusysz?*(5)

They got hungry, but what should they eat?' (5)

In these uses, too, there are shades of deontic, but not epistemic, modality.

3. **Imperative.** In reported speech, the infinitive form is sometimes used as an imperative (mostly of 2SG), for example:

(4) *dud' jam tu nauđu i raūd jaū: Ok tu, dieleń, klaūsiat jaū szos, pierkt' kajdu litu, na-pierkt' kajdu nalitu!* (34)

'gives him the money and cries: Oh, dear son, listen to me, buy something useful, don't buy anything useless!'

I will suggest that this use developed from constructions where a reported request appears as a complement of a speech act verb, as in the following example:

(5) *soka jam nuza-wilkt' ptykam i acagult' upiś mólâ* (44)

'told him to undress and to lay down at the bank of the river'

The grammaticalization of the infinitive as imperative thus involves the shift of textual voice from the narrator to a figure. Intermediate stages are also found in the texts.

References:

- Holvoet, Axel. 2001a. Mood and modality in Latvian. N. Nau (ed.) *Typological approaches to Latvian* (= *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54, 3), 226-252.
- Holvoet, Axel. 2001b. *Studies in the Latvian verb*. (Baltica Varsoviensia 4) Kraków.
- Juško-Štekele, Angelika. 2001. Stefānija Uļanovska – izcila Latgales folkloras vācēja. P. Zeile (ed.) *Ai, māte Latgale. Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē*. [s.l.], 329-344.
- Leikuma, Lidija. [s.a.] Par dažiem tagadnes un nākotnes aktīvajiem divdabjiem S. Uļanovskas pasakās. (available at the web site of *Valsts valodas komisija*, <http://www.vvk.lv>; consulted Jan. 2007)
- Nau, Nicole. forthcoming. Out of Africa: Logophoric pronouns and reported discourse in Finnish and High Latvian dialects.
- Palmer, F. R. 2001. *Mood and modality*. 2nd edition. Cambridge.
- Ulanowska, Stefania. 1895. Łotysze Inflant polskich, a w szczególności gminy Wielońskiej, powiatu Rzeżyckiego. *Obraz etnograficzny. Część III. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. XVIII, 232-490.

NAVICKAS TATJANA (POZNAŃ)

Interferences kā divvalodības problēma Latvijā.

Latviešu valoda šobrīd tiek saukta par modernu, elastīgu, melodisku. Moderna un elastīga tā ir tādēļ, ka ir spējusi attīstīties un kļūt par bagātīgu izteiksmes līdzekļi visās dzīves jomās, kurās var darboties inteliģents un neizglītots, jauns un vecs, emocionāls un pragmatiski orientēts cilvēks.

Valodnieki bieži vien uzsver kādas abstraktas normas svarīgumu, kaut arī no otras puses grūti būtu iedomāties valodas attīstību bez atkāpēm no pastāvošām normām. Tās mainās atkarībā no valdošās ideoloģijas,

zinātnes attīstības līmeņa, vēstures posma utt. Valodas parastie lietotāji, tie, kurus nesaista lingvistiskā pieeja valodai, „normas institūciju” bieži vien apspēlē ikdienas sarunās, radot jaunvārdus, frazeoloģismus, idiomās. Tādi valodas spēles augļi, savienojoties ar neapzinātām kļūdām valodas lietošanā, arī rada vienu no valodas evolūcijas mehānismiem.

Savā darbā taisīšos izcel svarīgu lingvistisku īpašību, kas raksturo neformālu komunikāciju starp Latvijas iedzīvotājiem neatkarības gados. Runa ir par lingvistiskām interferencēm starp latviešu, krievu un angļu valodām. Kā zināms, valodas attīstība attiecas uz vairākiem līmeņiem, taču tas cēloņi bieži vien ir meklējami nejaušajās novirzēs no normām (kas arī ir diezgan relatīvas) un valodas spēlēs. Tām ir īpatnējs raksturs, it īpaši bilingvālo pratēju valodas lietošanas situācijās.

Savā rakstā, balstoties uz „Žargona vārdnīcā” apkopotiem piemēriem:

čuhņa – nomale. *Tu atkal brauksi uz savu čuhņu?* (OAG); **čuķ-čuķ** – mazliet. *Pieber cukuru – čuķ-čuķ!* (LV); **glups [glupjš]** dumjš; vientiesīgs; **ģenga [penga]** nauda; – seja. *Jauniņais ir glīts pēc feisa.* (LV); **frends** – draugs. *Pasaki savam friendam, lai viņš arī atnāk.* (LV) utt.,

kā arī uz sevis pašas noklausīto uz Rīgas ielām materiālu:

tas ir nahaļavu; ejam uz magazinu; mani tas besī laukā; johaidī; davaj, ejam uz strelku!; ну, мэйточки, собирайтесь же; я за тебя уже замаксала utt.

vēlos mēģināt ieskatīties latviešu sarunvalodas un slenga valodas konstrukcijās, leksikā un novērtēt cik liela loma tajos ir krievu un varbūt arī angļu pārcēlumiem.

Bibliogrāfija:

Apple, Rene & Pieter Muyksen. 1987. *Language contact and bilingualism.* London: Arnold.

Baldunčiks J. 1988. Aizguvumi jaunatnes žargonā (slengā) // *Valodas aktualitātes.* – Rīga.

- Baltaskalna, Daiga. 2001. Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme/ Language attitudes of the inhabitants of Latvia. Promocijas darba kopsavilkums / Dissertation abstract. Rīga.
- Druviete, I. 1998. *Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga: LZA Ekonomikas institūts.
- Druviete, I. 1994. *Valodas politika: Pasaules pieredze Latvijai*. Rīga: Latvijas Republikas Valsts valodas centrs.
- Eglīte, P. 1994. Latviešu valodas izplatība cittautiešu vidū. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. Rīga: LR Valsts valodas centrs.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Пешковский А. М. 1959. Объективная и нормативная точка зрения на язык // *Избранные труды*. Москва.
- Žargona vārdnīca. <http://www.lirika.lv/custom/zargons/A.htm>

NI EWULIS-GRABLUNAS JOWITA (POZNAŃ)

Fonetinių procesų apžvalga Punsko šnekoje

Jeigu rašoma apie Punsko šnektos (pietų aukštaičiai - Lenkija) konsonantizmą arba jos fonetinius procesus tai visada vardinami yra asibilizacijos (dzūkavimo) ir depalatalizacijos procesai (ypač [l], [r], [š], [ž], [c], [ɸ], [č], [β] priebalsių, kas, savaime aišku, yra būdinga pietų aukštaičių tarbei). Bet šioje tarmėje apstu ir kitų fonetinių procesų, kaip pvz.: regresyvinė priebalsių (priebalsių samplaikų) palatalizacija, progresyvinė priebalsių asimiliacija, disimiliacija (nors šio proceso pasilikę tik pora pavyzdžių), degeminacija, veliarizacija, labializacija ar priebalsių iškritimas arba pridėjimas. Be to, šių fonetinių priebalsių procesų išnagrinėjimas padeda apibrėžti priebalsių opozicijų pozicijų neutralizaciją ir nustatyti alofonų priklausymą paskiroms fonemoms.

Tad šio pranešimo tikslas tai – apžvelgti Punsko šnektos fonetinius procesus pagal naujausią 1999-2005 metais surinktą šnektos medžiagą. Be to, gautus rezultatus norima dar palyginti su ankstesnių šios šnektos tyrinėtojų rezultatais, ypač su A. Uzdilos (1963), W. Smoczyński'o (2001), I. Aleksaitės (1985) bei K. Garšvos (2001) tyrinėjimų rezultatais. Šių

palyginimų dėka, galima sužinoti, kurie fonetiniai priebalsių procesai nyksta, o kurie vis labiau vystosi, ryškėja, kuri šnekτος informantų kartos kalba labiausiai pakito bei kuri lenkų ar lietuvių kalba labiau įtakoja šią šnekta.

Jau dabar galima pasakyti, kad pavyzdžiui disimiliacijos proceso pavyzdžių Punsko šnektoje randama vis mažiau (lietuvių kalbos įtaka). Taip pat, iš lėto nyksta toks procesas kaip *v* pridėjimas žodžio pradžioje prieš sutaptinį dvibalsį *uo*, pvz.: *vuogas* (ypač jaunosios ir šiek tiek vyresniosios kartos kalboje). Antra vertus, pavyzdžiui - depalatalizacijos (ypač lūpinių [p], [b], [m], [v] priebalsių prieš priešakinės eilės balsius [ɰ, (ɖ), (ɰ, (e)] ir [ɛ, εɖ, ε]) ar regresyvinės palatalizacijos procesas (priebalsių [ś], [ź] taip pat prieš priešakinės eilės balsius ir [p], [b], [m], [v] prieš užpakalinės eilės balsius) – vis labiau didėja (čia ypač pastebima lenkų kalbos įtaka). Įdomus šnektoje yra regresyvinės priebalsių samplaikos palatalizacijos procesas (samplaikoje labiausiai minkštinamas yra priebalsis [l], o mažiausiai [n, m]). Tokie procesai kaip degeminacija ar priebalsių duslėjimas ir skardėjimas (lygiai taip pat kaip ir kitose lietuvių tarmėse bei lietuvių bendrinėje kalboje) yra intesyvūs ir nesikeičia.

Literatūra:

- Aleksaitė, Irena. 1985. *Punsko šnekτος konsonantizmas*. [diplominis darbas]. Vilnius.
- Garšva, Kazimieras. 2001. The Lithuanian dialects of the Seinai region. – Marcinkiewicz, Józef & Ostrowski, Norbert (eds.) *Mvnera linguistica et philologica Michaeli Hasivk dedicata*. Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii UAM. 33-38.
- Grumadienė, L. 1994. Punsko šnekτος niveliacijos pobūdis. – *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai. Pranui Skardžiui (1899 03 26 – 1975 12 18) paminėti. Konferencijos pranešimų tezės*. Vilnius. 14-15
- Kolis, Nijola. 1991. Wybrane zagadnienia z fleksji polszczyzny Litwinów puńskich. *SPK VI*. 107-129.
- Marcinkiewicz, Józef. 2003. *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*. Poznań. Wydawnictwo UAM.
- Niewulis-Grablunas, Jowita. 2005. *Fonologia litewskiej gwary puńskiej*.

[disertacinis darbas]. Poznań.

Pakerys, A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.

Smoczyński, Wojciech. 2001. System fonologiczny litewskiej gwary puńskiej. – *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Baltistica Varsoviensia. Tom III. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 253-269.

Uzdila, Algis. 1963. *Punsko (vakarinių dzūkų) tarmės fonetika ir morfologija*. [diplominis darbas]. Vilnius.

OSTROWSKI NORBERT (POZNAŃ)

On Old Lithuanian ik (be) metu

In Old Lithuanian texts, we find constructions of the following type:

(1) *bat' ik bê mêtù apweyždékimeš DP 16.31 = ale się za czasu opatrujemy.*

(2) *Saugok tu mus ik beczesu / Nuog czarta zrodnu wiliczu (Mažvydas 176.19) = Conserva nos in tempore, Hostis a telo perfidi.*

The particle *be* indicates a predicate, cf.:

(3) *kolei be diena (Bretkūnas Jer 6,4) = solange es noch heller Tag ist! (Luther, 1545)*

(4) *Kad gaspadorius linksmas, svetys be linksmesnis (LKŽ t. 1, 703)*

Sometimes *be* can be omitted, cf.

(5) *O teip' pro miélausia Diéwa / Krikszczionis sudikimeš pátis ik' metú / per tikrą gailéijmą DP 175.36 = A tak prze miły Bog / Chrześcizanie / sądzmy się sami w czas / przez prawą pokutę.*

Similarly in examples (6) and (7), where the construction *ik metu / czesu* appears with negation:

(6) *Kurie prapūle ikki neczesu, bei wando ių Gruntą nuplauke <ischpustija> (Bretkūnas Job 22,16) = die fortgerafft wurden, ehe es Zeit war, und das Wasser hat ihren Grund gewaschen. (Luther)*

(7) *Nebuk nūdem piktas, ir durnas, idant ne mirtumbei ikki ne cziesu. (Bretkūnas Kohelet 7,18) = Sei nicht allzu gottlos und sei kein Tor, damit du nicht sterbest vor deiner Zeit. (Luther)*

Lith. *iki* may be used as conjunction, cf.:

(8) *Puodas vandenį neša, iki qsa netrūksta* ‘Garnek wodę nosi, **póki** / **aż** się ucho nie urwie’.

As *iki* in sentence (8) is a synonym of *kol*, cf. example (3), the construction *ik be metu* / *czesu* must be understood as ‘while / until there is still time’. A problem is the use of the instrumental in *ik be metu*. In my opinion, the instrumental is a result of reanalysis, while originally *metu* was an adverbial of time like in the following sentence from Chyliński:

(9) *Apisakik žodi, gulk metu (ir) ne metu...* (Chyliński, 2nd Timothy 4,2) = modern Lith. *veik laiku ir ne laiku...*

Therefore, sentence (1) originally meant *‘while / until there is still (time), let’s protect ourselves during this time’’. Between main and subordinate clauses there was temporal coreference:

*[ik be Ø] [metu apweizdekimes] → [ik be metu] [apweizdekimes]

Similarly in another sentence from Daukša’s *Postylla*:

(10) *tatái ius ik’ metú prasergmi* DP 375.14 = *toć was wczas przestrzegam*.

*[ik (yra) Ø] [metu prasergmi] *‘while there is (time), I warn you in this (lasting) time’ → [ik metu] [prasergmi] ‘while (there is) time, I warn you’.

In the Old Lithuanian texts we very often find the combination *iki* + dativus absolutus, cf.

(11) *ius er galit laukti, ikki anniemus uszaugus?* (Bretkūnas Ruth 1,13) = *wolltet ihr warten, bis sie groß würden?* (Luther)

I suppose that here *iki* was originally a conjunction (cf. Polish *aż gdy oni podrosną*). A point in favour of this interpretation is the alternation *ikki diena nussilenke* and *ikki dienai nussileident* in sentences (12) and (13):

(12) *ikki diena nussilenke, ir scheschūlis atstoia, Sugrinschk, ir buk kaip Stirnas manas Prieteliau, alba iaunas Ellenis ant Kalnų Bether* (Bretkūnas, Song of Solomon 2,17) = *Bis der Tag kühl wird und die Schatten schwinden, wende dich her gleich einer Gazelle, mein Freund, oder gleich einem jungen Hirsch auf den Balsambergen*. (Luther)

(13) *ikki dienai nussileident, ir scheschūleis atstojus. Esch eisiu Mirrho kalnop ir Kodilo kalneliop* (Bretkūnas, Song of Solomon 4,6) = *Bis der Tag kühl wird und die Schatten schwinden, will ich zum Myrrhenberge gehen und zum Weihrauchhügel*. (Luther)

The construction *iki* + dat. absolutus could be a point of departure for the arising of dative government of the preposition *iki*.

Literature:

DP = Postilla Catholicka. Táí est: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwėtes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoníką Médnikų... 1599, - JONAS PALIONIS (ed.) Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai. Vilnius: Baltos lankos (2000).

Mažvydas = Subačius, Giedrius (ed.) 1993. *Martynas Mažvydas. Katekizmas ir kiti raštai*. Vilnius: Baltos lankos.

Palionis, Jonas. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI-XVII a.* Vilnius: Mintis.

Schmalstieg, William R. 1988. *A Lithuanian historical syntax*. Columbus: Slavica Publishers.

PAKERYS JURGIS (VILNIUS)

Archajiškos lietuvių kalbos veiksmažodžio ypatybės senosiose gramatikose

Iš senųjų lietuvių kalbos gramatikų (XVII–XVIII a.) galima nemažai sužinoti apie veiksmažodžio istoriją. Bene dažniausiai iš čia pateikiama archajiškų atematinio asmenavimo, tariamosios nuosakos ir kitų paradigų. Šiame pranešime norima atkreipti dėmesį į keletą anksčiau dar nemintų įdomesnių veiksmažodžio bruožų.

1. Veiksmažodžių su priesaga *-inoti* reikšmės klausimas. Kleino ir Sapūno-Šulco gramatikose jie laikomi deminutyvais (su abejone). Reikėtų išsiaiškinti, kodėl šie autoriai taip teigia ir koks kalbamųjų vedinių santykis su kitomis gramatikose aprašomomis veiksmažodžių darybos kategorijomis.

2. Denominatyvų klausimas. Ankstyvosiose gramatikose (Kleino, Sapūno-Šulco, Hako) vardažodiniai veiksmažodžiai visai neminimi (plg. vėlesnius Ruigio, Ostermejerio, Milkaus darbus) – kodėl taip yra atsitikę?

3. Priesagos *-ėti* denominatyviniai statyvai nėra produktyvi dabartinės lietuvių kalbos darybos kategorija. Pavyzdžių jai iliustruoti

Aukštaitian Dialect (the Žemaitian Dialect remained untouched by this process), where (*tj >) t' > č, (*dj >) d' > dž, cf. Latvian *suoģis* and lith. dial. *sūdžia* (both borrowings form Old Russian), where latv. ģ corresponds to the lith. dž.

References:

- Ariste, P. 1978. Gibt es ein wotisches Sprachsubstrat im Ostlettischen?. – *Baltistica* XIV (2). 120-2.
- Брейдак, Антон. 1989. *Фонетика латгальских говоров латышского языка..* Unpublished dissertation.
- Сержант, И. А. 2005. Относительная хронология основных фонетических изменений в истории верхнелатышского диалекта. – *Acta Linguistica Lithuanica* LIII. 39-89.
- Сержант, И. А. forthcoming. Относительная хронология процесса аффрикатизации в верхнелатышском. Ареальная интерпретация. To appear in *Acta Linguistica Lithuanica*.
- Зализняк, А. А. 1995. *Древненовгородский диалект*. Российская Академия Наук, Институт Славяноведения и Балканистики. Москва.

TRUMPA EDMUNDAS (RĪGA)

Lietuvių ir latvių kalbų tarmių skirstymo kriterijai

Palyginus dabartinių baltų kalbų tarmių klasifikacijas (plg. Zinkevičius 1966, LKT 1970; Endzelīns 1951; Rudzīte 1964 ir kt.) aiškėja, kad jos iš esmės remiasi ne tiek nevienodais konkrečiais diferenciniais požymiais ar izoglosomis, kiek apskritai skirtingu tų požymių (izoglosų) pasirinkimu ir interpretavimu. Kapitalinių dialektologijos darbų autorių požiūris į tarmių skirstymą laikytinas net savotiškai priešingu: lietuvių tarmių klasifikacijos metodiką galima pavadinti diferencine, latvių – integraliaja (Andronovs 2006, 18–31).

Tiek K. Jaunius–A. Salio, tiek A. Girdenio–Z. Zinkevičiaus darbuose tarmės ir patarmės skirstomos pagal vieną ar (retais atvejais) kelis

---

of this reconstruction is given in Ariste (1978: 121).

fonetinius požymius: pirmoju atveju pasirinkti konsonantizmo ir vokalizmo, antruoju – tik vokalizmo kriterijai, padedantys aiškiau parodyti tarmių ir šnektų hierarchiją. „Vienos izofonos“ principas leidžia tiksliai nustatyti šnektų ribas.

Latvių kalbos tarmių klasifikacijoje skirstymo kriterijumi laikytinas fonetinių, morfologinių ir net leksinių ypatybių pluoštas. Įvairiuose latvių dialektologijos darbuose išvardijant tarmės ypatybes dažnai skiriasi jų kiekis ir eiliškumas. Izoglosų pluoštas tarmių žemėlapiuose nėra vienalytis, todėl tikslų tarmių ribų nustatyti beveik neįmanoma. Didžiausias dėmesys skiriamas tarmių centrų, paprastai pavadintų išnykusių vietos baltų tautų vardais, ypatybėms apibūdinti. Vis dėlto mažiausio dialektologinio tyrimo objekto – šnektos – teritorija aiškiai apibrėžta. Tačiau tai ne lingvistinis, o senasis administracinis vienetas.

Kai kurie lietuvių ir latvių tarmių (patarmių) skiriamieji kriterijai sutampa ar yra panašūs. Pavyzdžiui, *ie* ir *uo* vartimo į *ī* ir *ū* riba apibrėžia lietuvių pietų žemaičių ir latvių giliųjų aukštaičių patarmių plotus. Rytų aukštaičių panevėžiškių galūnės balsių redukcija išoriškai primena galūnių numetimą latvių lybiškoje tarmėje. Šios ir kai kurios kitos ypatybės veikiausiai nėra susijusios ir atsirado kiekvienoje iš kalbų savarankiškos raidos keliu. Tačiau esama ir tokių, kurias galima būtų laikyti bendrą procesų tąsa. Pavyzdžiui, dvigarsių *ar*, *er* pirmojo dėmens ilginimas, būdingas latvių vidurio tarmės kuršiškajai patarmei ir Kurzemės lybiškajai tarmei, pažįstamas ir gretimame lietuvių žemaičių plote, anykštėnų ir kupiškėnų tipo *rotininkavimas* bei kupiškėnų *dadininkavimas* plačiai paplitę latvių sėliškose ir latgališkose patarmėse ir t. t. Sujungti lietuvių ir latvių tarmių fonetikos žemėlapiai rodytų, kad šių ypatybių tąsa giminiškose kalbose galbūt nėra atsitiktinė.

Literatūra:

- Andronovs, A. 2006. Par latviešu valodas izlokšņu klasifikāciju un dialektu kartēm – *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. 18–31. Rīga. Latvijas zinātņu akadēmija.
- Endzelīns, J. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga. Latvijas valsts izdevniecība.

LKT, 1970. *Lietuvių kalbos tarmės*. Vilnius. Mintis.

Rudzīte, M. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga. Latvijas valsts izdevniecība.

Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija: (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija)*. Vilnius: Mintis.

STAFECKA ANNA (RĪGA)

Sibīrijas latgaliešu valoda baltistikas kontekstā

Latviešu valoda ir dzimtā valoda apmēram 1,5 miljoniem cilvēku, galvenokārt Latvijā, taču latviešu valodas runātāju ģeogrāfija pasaulē ir visai plaša. Tā veidojusies vēstures gaitā dažādu sociāli politisko un ekonomisko procesu ietekmē. 19. gadsimta beigās un 20. gs. sākumā daudz latviešu izceļoja uz Sibīriju, lai iegūtu zemi bez maksas. 20. gadsimta 30. gados Krievijā bija ap 200 tūkstošiem latviešu, tostarp ap 20 tūkstošiem bija latgaliešu.

Referāts balstīts uz 2006. gada Latvijas Universitātes rīkotajā zinātniskajā ekspedīcijā Novosibirskas apgabala Vengerovas rajona Timofejevka iegūtajiem valodas materiāliem. Uz Timofejevku zemes meklējumos 19. gadsimta beigās izceļoja toreizējās Vitebskas guberņas Ludzas apriņķa latvieši, respektīvi, latgalieši. Daži timofejevkieši kā senču dzimteni minēja Rēzekni (Režicu). Pašlaik ciemā no 160 iedzīvotājiem ap 100 ir latvieši (latgalieši). Pēdējos gados Timofejevkas iedzīvotāju skaits strauji sarucis, un latgaliski runā galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes pārstāvji.

Dažādas Timofejevkas latviešu runā sastopamās valodas īpatnības ļauj spriest par to dzīvotspēju un noturību salīdzinājumā ar mūsdienu Latgales izloksnēm. Sevišķi bagāta ir leksika un semantika – saglabāti daudzi seni vārdi un to nozīmes, kuras lietotas Latgales izloksnēs pirms vairāk nekā gadsimta un mūsdienās vairs nav aktīvajā leksikā vai arī to lietojuma areāls ir sarucis, piemēram, *dižan* (*dyžan*) 'ļoti', *daili* 'daudz' (adv.), *dails* 'skaists, liels, paliels' (adj.), *prapult* 'iet bojā, zust', debess pušu nosaukumi: *pūstā* (*pūstuo*) *puse* 'ziemeļi', *dienišķu* (*dīnišķu*) *puse* 'dienvidi', *rīta* (*reita*) *puse* (*reita*) 'austrumi', *vakara* (*vokora*) *puse* 'rietumi'. Timofejevkas

latgaliešu runā sastopami vārdi, kuru vietā mūsdienu Latgales izloksnēs ienāk vai ienākuši aizguvumi no latviešu literārās valodas, piemēram, *balss* (*o*-celms) ‘melodija’, *saiņe* ‘ģimene’, *rītišķas* ‘brokastis’, *mēle* ‘valoda’.

Timofejevka latviešu valodā atrodama ne viena vien senāka vārda nozīme, piemēram, *jāt* (*juot*) ‘braukt’ (sal. *jāt* ‘braukt’ arī Kuršu kāpās), *duobe* ‘bedre, kaps’ (sal. *duōbe* Nīcā, Bārtā, arī lei *duobē* ‘bedre, kaps’, *maize* arī ‘labība’ (sal. lei. dial. *duona* ‘labība’, bet arī kr. *хлеб*), *skaitīt* ‘lasīt’, sal. lei. *skaityti* ‘lasīt’.

Timofejevkā ir visai spēcīga krievu valodas ietekme, it īpaši leksikā, taču dažkārt arī morfoloģijā un sintaktiskajās konstrukcijās. Slāviskie aizguvumi iedalāmi divās grupās:

- senākie aizguvumi no slāvu valodām – poļu, krievu un baltkrievu, kas pārņemti no senčiem – iecerotājiem no Latgales (piemēram, *dzeravņa* ‘ciems’, *ratavuot* ‘izglābt’, *vīšņa* ‘ķirsis’);
- jaunākie aizguvumi jaunu reāliju apzīmēšanai, piemēram, *samoļets* ‘lidmašīna’, *scena* ‘skatuve’.

Kaut arī līdz 2002. gadam Timofejevka latviešiem pasē tautības ieraksts ir bijis *latgalietis* (*latgalec*), viņi sevi sauc par *latviešiem* (*latyšy*) un savu valodu par *latusku mēli*.

VANAGS PĒTERIS (STOCKHOLM / RĪGA)

Agrīnā slāvu valodu ietekme baltu valodu kristīgajā leksikā:

kopīgais un atšķirīgais

Pirmā kristietības ienākšana baltu tautu zemēs 11. gs. ir saistīta ar kristianizēto rietumslāvu misiju dienvidos (prūšu un lietuviešu zemēs), kā arī ar skandināvu misiju rietumu Latvijā. Tomēr dziļākas pēdas kristietība atstāj, sākot ar ilgstošāku un noturīgāku Bizantijas kristietības ekspansiju no krievu zemēm 11. – 13. gs. tagadējās Latvijas un Lietuvas austrumos. Savukārt ar 13. gs. baltu zemju dienvidos (prūšu zemes) un ziemeļos (tagadējās latviešu zemes) pastiprinās Rietumeiropas loma kristietības izplatīšanā, galvenokārt ar no vācu zemēm nākušu katoļu misionāru starpniecību. Līdz ar prūšu un latviešu zemju pakļaušanu ordenim slāviskā

ietekme tika minimalizēta vai pārtraukta pavisam, bet Lietuvas teritorijā tā turpinājās arī nākamajos gadsimtos līdz pat jaunākajam laikam. Šai referātā, kas ir sastāvdaļa autora un Raimo Raaga (Upsalas universitāte) gatavotajai publikācijai par agrīnās latviešu un igauņu kristīgās leksikas veidošanos, tiks aplūkoti un pārskatīti līdzšinējie pētījumi par slāvu valodu ietekmi baltu kristīgajā terminoloģijā agrīnajā kristietības periodā, akcentējot kopīgo un atšķirīgo. Uzmanība pievērsta arī dažādiem kristīgās leksikas aizgūšanas veidiem – leksiskajiem, semantiskajiem un vārddarināšanas aizgūvumiem.

Literatūra:

Būga, Kazimieras. 1958-1962. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.

Endzelīns, Jānis. 1971-1982. *Darbu izlase*. Rīga.

Levin, Jules F. 1974. *The Slavic element in the old Prussian Elbing vocabulary*. Berkeley.

Sehwers, Johannes. 1953. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen*. Berlin.

Skardžius, Pranas. 1996-1999. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.

Summent, August. 1950. *Unbeachtete slawische Lehnwörter im Lettischen*. Inaugural-Dissertation. Göttingen.

Šterns, Indriķis. 2002. *Latvijas vēsture. 1180-1290. Krustakari*. Rīga.

Zinkevičius, Zigmās. 2005. *Krikščionybės ištakos Lietuvoje: Rytų krikščionybės vardyno duomenimis*. Vilnius.

MITOLOĢIJA, FOLKLORA UN LITERATŪRA / MITOLOGĪJA, FOLKLORAS IR LITERATŪRA

BALODE LAIMUTE (RĪGA – HELSINKI)

Baltu mītiskie tēli Latvijas un Lietuvas hidronīmos

Daudzi baltu tautu mīti un teikas saistīti ar dažādiem ģeogrāfiskiem objektiem, tostarp arī ar hidroobjektiem, kuru nosaukumos atspoguļojas senā pasaules uztvere. Par lietuviešu demonoloģiskās nozīmes hidronīmiem ir rakstījis Aleksandrs Vanags (Vanagas 1981 110-112), analizēdams ap 130 liet. hidronīmu, no kuriem pusi varētu uzskatīt par tādiem, kas darināti no mītisko būtņu vārdiem. Šajā referātā lietuviešu materiāls salīdzināts ar latviešu hidronīmisko materiālu, meklējot līdzības un atšķirības.

Visbiežāk starp šīs semantiskās grupas hidronīmiem sastopami nosaukumi ar sakni *veln-/ vell-*: liet. *Velnyne* u, *Velniškis ez*, *Velniōkas ez*, *Velniūkas ez* (EŽ 370), pie šīs semantikas tiek minēts arī potenciālais slāvisms – *Deblonas* u < (?) *deblas* ‘velns’ LKŽ II 351 (Vanagas 1981, 111; LKŽ 82). Latvijā *velna* vārds toponīmos ļoti plaši izplatīts – pāri par 300 vietvārdiem, visvairāk akmeņu nosaukumi – 95, ap 30 ezeru vārdi (Urtāns 1980, 71-84). Latvijas ezervārdos nereti parādās arī metaforiski nosaukumi: *Velna acs ez* Skaistā E II 166, *Velnača ezers* Liepnā p, *Velna pēds ez* Zvirgzdenē 1957. Ievērojami retāks baltu hidronīmijā ir *dieva* vārds: sal. liet. *Dievytis* u, *Dievupis* u, *Dierašas* < *Diev-rašas EŽ 86, latv. *Diēviņezers* Dundagā E II 147, *Diēmestezers* Griķos E II 93k, *Dievakājas ezeriņš* Bērzpilī E II 177.

Tikai paretam ūdeņu vārdos sastopama *Laima*, biežāk *Māra*: latv. *Māra* u Klosterē Konv. IX 16806 k, *Māras atvars* Susējā U V 331, *Mārupe* E I 116, *Māras ezers* Jaunpiebalgā p. Varbūt te būtu jāmin arī *Pērkona* vārds, jo šī sakne izplatīta abu salīdzināmo valodu hidronīmijā (liet. *Perkūnupis* u, *Perkūnravis* u, *Perkūnlūpis* u < *Perkūnal-upis, *Perūnas ez* (EŽ 254), latv. *Pērkuona ezers* Balvos p, *Pērkuonītis* Maltā 1956 u.c.)

Mītisko tēlu sarakstā tiek minēti arī *raganu*, *laumu*, *bubuļu*, *veļu* vārdi. *Raganas* ir abās valodās ļoti iecienītas: sal. liet. *Rāgana ez*, *Ragāne* u,

Ragānraistis ez (EŽ 271), īpaši daudz ezervārdu ir Latvijā: *Raganacis* ez Mārcienā p, *Raganas ezers* Cirgaļos p, *Raganiņas ezers* Rāmuļos Pag.apr. 104, *Raganītis* +ez Beļavā p. Taču liekas, ka *laumas* vārds vēl biežāk par raganas vārdu ir izmantots ūdeņvārdu darināšanā. Interesanti derivāti no liet. *kaūkas* 'kauks, mājas gars': liet. *Kaūknoris* divi ezeri, *Kaukūčio ravelis* ez (Vanagas 1981, 111), no liet. *bebė* 'bubulis', *būbas*, *būbis* 'bubulis': *Biebė* u, ez, *Bubà* u (EŽ 63, 71).

Lielākoties tie visi ir mazu hidroobjektu nosaukumi; noteikt hidronīmu hronoloģiju un vecumu gandrīz nav iespējams.

Analizējamie hidronīmi referātā apskatīti arī no areālās izplatības aspekta, kā arī mēģināts noteikt iespējamus vietvārdu motivācijas modeļus.

GRUDULE MĀRA (RĪGA)

Skaitļu simbolika latviešu dzejā.

Priekšlasījums sniegs ieskatu atsevišķos Kristofora Fīrekera un Johana Višmaņa dzejoļos, kas tapuši klasicisma laikmetā. 17.gadsimts, kā zināms, vedināja uz rotaļām ar formu, skaņām, ritmu un arī skaitļiem. Abu iepriekšminēto autoru eteostihī uzskatāmi par šādas formas pirmajiem paraugiem latviešu literatūras vēsturē.

Tālākā priekšlasījuma gaitā tiks aplūkoti atsevišķi Jura Alunāna un Raiņa dzejoļi, vērtējot tajos izmantotos elementus – zilbes un atsevišķus burtus - no skaitļu simbolikas viedokļa. Atšķirībā no Višmaņa un Fīrekera, kuru eteostihī jau pēc teksta pieraksta un drukas veida ir tādi, ka šaubas par konkrētās formas izvēli neraisa, Alunāna un Raiņa dzejā pamanītās sakarības, iespējams, ir nejaušība. Priekšlasījuma otrajā daļā tiks piedāvāta dzejas teksta interpretācija, izvirzot hipotēzi bez stingra zinātniska pamatojuma.

KALĖDA ALGIS (VILNIUS)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atmintis lietuvių romane

LDK tematika lietuvių literatūroje labai aktuali XIX a. (S. Daukantas, Maironis). Susiformavus romanui, ši tema įgavo naujų interpretacijos formų ir buvo pakelta į fabuliacijos, istorinio naratyvo lygmenį – kaip tam tikra visuminė *istorija*, konceptualizuotas bendruomenės, tautos gyvensenos ir likimo projektas. Tai atsiskleidžia jau Vinco Pietario romane „Algimantas“ (1904). Vėlesniuose kūrinuose LDK tradicija skleidėsi daugeliu variantų, manifestuojama įvairiomis žanrinėmis formomis ir įvairiais diskursais – tiek kalbos ir stiliaus pobūdžio, tiek naracinių strategijų atžvilgiu. Pavyzdžiui, siekiama „rekonstruoti“ archaišką šneką, pasitelkiant stilizacijos elementus (J. Kralikauskas), naudoti „aš“ tipo pasakojimą, vidinį monologą (P. Dirgėla), dramine, lyrinę-refleksinę kompoziciją (K. Puida, J. Laucė, A. Pocius, R. Klimas...). Formavosi savita LDK topika, grindžiama istorinėmis realijomis, taip pat – mitais, legendomis, virtualiais simuliakrais (pagal principą „kas būtų buvę, jei...“), intertekstiniais ryšiais (paslėptos nuorodos į kitus kūrinius, polemika su kitais, ypač tą pačią temą gvildenančiais lenkų autoriais). Daugiausia buvo koncentruojamasi į atskirų kertinių laikotarpių, politinių-istorinių reiškinių vaizdavimą (Mindaugo, Vytauto epochos, kovos su kryžiuočiais, Lietuvos krikštas, Vytauto – Jogailos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės santykiai, Lietuvos didžiūnų, karvedžių gyvenimas ir žygiai etc). Romane LDK atmintis, istorija dažniausiai traktuojama pagal W. Scotto kūrinių modelį, kur nuotykinė fabula įpinama į istoriografinį kontekstą: K. Karpio-Karpavičiaus „Juodas Karžygis“, „Kryžėivis“, A. Vienuolio „Kryžkelės“, K. Puidos „Magnus Dux“, J. Kralikausko „Titnago ugnis“, „Mindaugo nužudymas“, K. Almeno „Šienapjūtė“, A. Telšio „Žveng žirgelis“ etc.). Tarp šiuolaikinių autorių bene daugiausia dėmesio šiai problematikai skiria Petras Dirgėla. LDK istoriją (XVI-XVII a.) jis vaizduoja istoriosofiniu lygmeniu, iškelia geopolitinius veiksnius (Lietuvos kovos dėl jūros, santykiai su kaimynais), formuluoja moralinės individo atsakomybės klausimus bei pabrėžia praeities ir dabarties sąsajas. Novatoriška naracija, kurioje *pars pro toto* principas, detali, smulki analizė ir simultaniškumas derinamas su plačiu faktografijos

kontekstu, autorius kuria individualu, originalu LDK atvaizdu. Nuodugnau aptariami P. Dirgēlos romanai „Kūlgrinda“ (1984), „Joldijos jūra“ (1987-88) „Anciliaus teras“ (1991), daugiatomis ciklas “Karalystē” (nuo 1997).

KURSĪTE JANĪNA (RĪGA)

Kuršu kāpu mitoloģija

Pētījuma par Kuršu kāpu mitoloģiju pamatā ir Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes 2003. – 2006.gg. uz Kuršu kāpām rīkotajās folkloras un tradicionālās kultūras savāktais materiāls, kas tiek salīdzināts un papildināts ar citu pētnieku dažādos laikos publicēto kursenieku folkloras materiālu. Ekspedīciju laikā varējām atrast un uzzināt vairs tikai druskas, jo izkūstot svešajā, kursenieki gandrīz zaudējuši savus mītus. Ja 1933.g. Latvijā publicētajā krājumā „Kuršu kāpu folklorā”, kurā atspoguļoti pamatā 1920.gg. folkloras vākumi, vēl jūt dzīvu ticību ambivalentiem mājas gariem – kepšukiem un kauķiem, tiek stāstīti nostāsti par milžiem, kas dzīvojuši Kuršu kāpu kalnos, tad 21.gadsimta sākumā kursenieku – Kuršu kāpu pamatiedzīvotāju – atmiņā šie stāsti zuduši. Ar atsevišķiem izņēmumiem. Uz Vācijas pēc otrā pasaules kara emigrējušī kurseniece Lizelote Šreibere (dz. 1934) samērā plaši, balstoties vectēva nostāstos, varēja pastāstīt par sprīdi maziem vīriņiem, sauktiem par kauķiem (‘kaukis’) – gariem, kas dzīvojot mājas bēniņos un dodot mājai svētību. L.Šreibere diezgan detalizēti atcerējās pašas bērniības saskari ar kauķiem un arī nostāstus par kauķu rituālu barošanu ar putru un pienu.

Kauķi ir pazīstami visu baltu tautu mitoloģijā. Vārdsakne *kauk-sastopama visā baltu areālā, arī Kurzemes toponīmos: Kauķi, Kaukure, Kauķpurvs, Kaukas, Kauķis u.c. Pamatā šim vārdam ir indoeiropiešu vārdsakne *keu-/ *kou- liekt, salīcis, izliekums, dobums. Respektīvi, kauķi ir htoniskie gari, kuru nozīme burtiski - ‘līkie, izliektie, kūkumainie’. Tie varēja būt gan purva bruņurupuči, gan krupji. Veļu laiku agrāk latviešiem dēvēja arī par kauķu laiku, t.i. veļu valsts idejas saistījums ar izliekumu, greizumu. Prūšiem ‘cawx’ apzīmēja velnu, kas droši vien uzslāņojies

kristietisko uzskatu ietekmē. Lietuviešiem 'kaukas' – mājas gars, bet arī velns (Sal. izteiku 'Kiba tave kaukas apsēdo!'). Šķiet, ka sākotnēji baltiem tas bija mājas gars, kaut arī htonisks un divdabīgs, no tā varēja izlūgties svētību un bagātību mājai. Kursenieki saglabājuši vārda 'kauķis' senāko nozīmi. Viņiem bija ticējums, ka kauķi var nopirkt Klaipēdā, tāpat kā pūķi latvieši pirka Rīgā.

Kursenieki lielu daļu mītisko stāstu zaudējuši. Vieta nevar iztikt bez mitoloģijas, lietuvieši pārceļ *savus* mītiskos stāstus uz Kuršu kāpām (Raganu kalns Juodkrantē, 1990.gg. sākumā izveidotais lielais koka krusts Kuršu kāpās smilšu klaja vidū pēc lietuviešu Krusta kalna parauga).

LAIME SANDIS (RĪGA)

Tradicionālie priekšstati par Latvijas alām:

folkloras, arheoloģiskā materiāla un klinšu rakstu liecības

Līdzās akmeņiem, kokiem, kalniem un ūdeņiem arī alas ir viena no Latvijas seno svētvieta grupām. Ģeoloģisku iemeslu dēļ alas nav sastopamas visos Latvijas novados vienmērīgi, tās pārsvarā koncentrētas valsts ziemeļu daļā un gar Daugavu. Pētījums pierāda, ka visos to izplatības reģionos alas ir iekļāvušās attiecīgā novada sakrālajā ainavā.

Kā galvenais avots pētījumā par Latvijas mitoloģiskajām alām izmantotas Latviešu folkloras krātuves arhīvā atrodamās teikas un nostāsti. Agrākie teiku pieraksti par alām attiecināmi uz 19.gs. vidu, lai gan lielākā daļa no tām pierakstītas 20.gs. pirmajā pusē un vidū. Būtisku papildu informāciju par sakrālajām alām sniedz rakstītie avoti (senākā rakstīto avotu ziņas par upurēšanu alās attiecināmas uz 17.gs.), arheoloģiskais materiāls (arheoloģiskie izrakumi izdarīti vairākās Latvijas alās) un klinšu raksti – alās vai pie to ieejām ieskrāpētas zīmes, kas liecina par alu izmantošanu noteiktos rituālos.

Izmantojot iepriekš minētās avotu grupas, līdz šim ir izdevies savākt ziņas par vairāk nekā 50 Latvijas alām, kas senāk tikušas izmantotas kā kulta vietas vai saistījušās ar kādiem mitoloģiskiem priekšstatiem.

Par alām fiksētais folkloras materiāls ir diezgan plašs un

daudzveidīgs. Spriežot pēc tā, alas galvenokārt saistītas ar baltu pazemes dievību – Velnu. Līdzīgi kā pārējā teiku materiālā un citos folkloras žanros, arī alu teikās Velna tēlā nojaušami gan seni indoeiropiešu mitoloģijā pazīstami mītu sižeti (Velns, slēpjoties no Pērkona, iebēg alā vai izrok to; ala kā Velna ganāmpulka ganības; Velna saikne ar lopiem parādās arī viņa daļēji zoomorfajā veidolā, kāds tas parādās pie alām utml.), gan kristietības uzslāņojums (Velns alā lasa zemniekiem sprediķi utml.). Teiku analīze liecina par to, ka populārais teiku sižets, kurā Velnu no alas izdzen mācītāji, ir transformēts mīts par Velna un Pērkona cīņu. Tāpat arhaisks ir motīvs par divkaujas laikā nogalināto Velnu, kura mute pārvērtusies par alu.

Salīdzinoši daudz trūcīgāks materiāls ir fiksēts par alu saikni ar sievietes kārtas mitoloģiskajām būtnēm (raganām, svētmeitām). Šāda veida teikās stāstīts par raganām / svētmeitām, kas pie alām vai alās dejo, velējas, vērpj. Priekšstati par šāda veida raganām / svētmeitām latviešu mitoloģijā līdz šim salīdzinoši maz pētīti. Tekstos apliecināta šo mitoloģisko būtnu saikne ar nāvi un auglību.

Pie alu ieejām vai alās ieskrāpētās zīmes liecina par viduslaiku un jauno laiku (15.-19.gs.) rituāliem, kas veikti pie alām. Tie pārsvarā saistīti ar bērnu tradīcijām (bēru laikā ieskrāpējot pie alas ieejas krustu, tiek novilkta robeža starp dzīvo un mirušo pasauli, tādējādi izslēdzot mirušo no dzīvo sabiedrības), arī ar dziedināšanas un auglības rituāliem.

LĀMS EDGARS (LIEPĀJA)

Telpas un laika kultūras dialogs latviešu literatūrā

Referātā tiks iztirzāti jautājumi par latviešu kultūrai raksturīgās telpas kultūras tradīcijas transformācijām 20. gadsimta literatūrā, saskarsmēm un sadursmēm ar laika kultūras modernajām tendencēm.

Uzmanība tiks pievērsta telpas un laika akcentu izmaiņām dažādos literatūras attīstības posmos, kā arī atsevišķu rakstnieku un pat viena un tā paša rakstnieka (piemēram, Imanta Ziedoņa) daiļradē.

Referāta uzmanības centrā faktiski ir telpas kultūras sabrukuma process, tā cēloņi, izpausmes un sekas mākslā un dzīvē. Līdzīgi procesi ar

vēl lielāku intensitāti norisinājušies arī Rietumeiropas kultūras telpā, līdz ar to pētījuma temats ir globāls un aktuāls.

Daži pētījuma apakšjautājumi.

Nacionālās telpas un valstiskuma degradācija.

Telpas bojāeja un marginālisms hipertrofēto ātrumu un moderno tehnoloģiju ietekmē.

Valodas un kultūras telpas deformācijas.

Mikrovīdes apdraudētība, globālās telpas agresija.

„Skrejošais” laiks un vērtību relativitāte.

Laika deficīts un eksistenciālais dramatisms.

Gara laika situācija un garlaicības sērga modernajā civilizācijā u.c.

Aplūkotais autoru un daiļdarbu loks(20. gadsimta pirmā puse): Kārlis Skalbe, Anna Brigadere, Jānis Akuraters, Jānis Jaunsudrabiņš, Edvarts Virza,-- Rainis, Andrejs Upīts, Andrejs Kurcijs, Jānis Sudrabkalns, Linards Laicens un citi.

Autoru un daiļdarbu loks(20. gadsimta otrā puse): Egīls Ermansons, Imants Ziedonis, Jānis Vēveris, Nora Ikstena, Inga Ābele, Ojārs Vācietis un citi.

Daiļdarbi un citi teksti:

K. Skalbes „Mazās piezīmes”, pasakas, A. Brigaderes „Dievs. Daba. Darbs.”, pasaku lugas, E. Virzas dzeja un „Straumēni”, J. Jaunsudrabiņa „Baltā grāmata”, „Jaunsaimnieks un velns”, Raiņa dzeja un lugas, I. Ziedoņa dzeja un epifānijas, E. Ermansona „Mala”, J. Vēvera „Spoguļu vīns”, „Pirmvaloda”, I.Ābeles stāsti, N. Ikstenas „Jaunavas mācība” un citi.

Literatūra:

Homo Aestheticus: No mākslas filozofijas līdz ikdienas dzīves estētikai. – Rīga:

Tapals, 2001

Kultūras krustpunktu meklējumi.- Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998

Kursīte, J. 1996. *Latviešu folklorā mītu spoguļi.* Rīga. Zinātne.

Lasmane, S. 2004. *20. gadsimta ētikas pavērsieni.* Rīga. Zvaigzne ABC.

Rudzītis, J. 1977. *Raksti.* Sweden. Ziemeļblāzma.

Siliņš, E. I. 2002. *Lielo patiesību meklējumi.* Rīga. Jumava.

LĀMS OJĀRS (RĪGA)

Ienaidnieka tēla paradigma latviešu eposa recepcijas tradīcijā

Eposa vēstījums pasauli rāda izteikti bipolāru, varētu teikt arī sašķeltu, kurā skaidri iezīmēts gan savs, gan svešais. Tāpēc arī eposs iegūst būtisku nozīmi 19. gadsimtā jauno nāciju emancipācijas procesā, kurā svarīga ir dažādu mentālu, vēsturisku, laika un telpas robežu novilkšana. Tā kā latviešu eposs ir tapis situācijā, kad latviešu nācija vēl tikai cenšas pasaulei apliecināt pastāvēšanas tiesības (tas gan līdzīgā mēra attiecas arī uz citiem 19. gadsimta eposiem), eposa sižets izvēlēts ar atvērtu risinājumu, kurā bojā iet gan varonis, gan viņa episkais ienaidnieks, tomēr eposā ir rādīta arī varoņa iespēja uzveikt ienaidniekus, kas tiek rādīta folkloriskos tēlos. Neizšķirto risinājumu nosaka arī izvēlētais sižets, kurš vēsta par krustnešu invāziju un nevienlīdzīgo pretošanos, bet sižetam un tā atvērtajam risinājumam ir noteikta idejiska vēsts – ir pienācis laiks novērst vēsturisko netaisnību. Taču tā kā šīs netaisnības novēršana ievilkās visa 20. gadsimta garumā, tad arī eposa recepcija kļuva par būtisku latviešu kultūras sastāvdaļu, jo materiāls bija ļoti pateicīgs laikmeta aktualitāšu jaunapjēgsmi. Episkā varoņa un viņa ienaidnieka neizšķirtā kauja dod bagātu vielu atkal jaunām un jaunām interpretācijām. Pieci (tie nav visi attiecīgās tradīcijas darbi, bet konceptuāli spilgtākie) dažādu laikmetu, dažādu autoru un dažādu žanri darbi (Rainis „Uguns un Nakts”, A. Niedra „Kangars”, J. Sudrabkalns „Lāčplēsis”, Dz. Sodums „Lāčplēsis trimdā”, M Zālīte „Lāčplēsis”) latviešu literatūrā veido veselu paradigmu eposa sižeta un tajā skaitā arī ienaidnieka tēla interpretācijā, kas gan atspoguļo autoru idejiskos un mākslinieciskos ideālus, gan arī parāda literatūras sasaukšanos ar vēstures procesiem. Ienaidnieka tēla interpretācijā laika ritumā īpašu nozīmi iegūst nodēvības tēma, jo vēstures gaita parāda, ka latvieši bieži spēj būt paši sev ienaidnieki. Ienaidnieka tēla recepcijas procesā ir vērojama pārvirze no vēsturiskas konkrētības uz filozofisku vispārinājumu un simbolismu. Tēla interpretācijā būtiskas pēdas atstājušas arī autoru idejiskās simpātijas, kā arī ideoloģisku režīmu angažējums.

MASKULIŪNIENĖ DŽULJETA (ŠIAULIAI)

Pavyzdžio retorika XIX a. lietuvių literatūroje

Svarbus, palikęs reikšmingą pėdsaką europinėse literatūrose viduramžių žanras – *exempla* (pavyzdys). Tai trumpos istorijos, kurios adresato turėjo būti suvokiamos kaip realiai vykusios (tai esminė ypatybė), ir sakytojo įjungiamos į platesnį diskursą, dažniausiai konfesinį pamokslą. *Exempla* – atvirai didaktinė, bet analizuodami ir lyg mozaiką dėliodami jos vaizdus, galime bandyti rekonstruoti vidurinių amžių žmogaus pasaulį. Ypač šis žanras išplito XIII amžiuje, kūrinėlius užrašinėdavo (ar ir kurdavo) dvasininkai. Tokių kūrinių yra daugybė tūkstančių, nemažai jų surinkta ir publikuota, nemažai ir dabar tebedulka Europos archyvuose. Jacques de Vitry buvo vienas garsiausių viduramžiškos *exempla* puoselėtojų. Po pavyzdžio pamoksle dažnai būdavo pateikiama *moralité* (lot. *moralis* – dorovingas). Iš esmės – tai didaktinį vaizdelį aptariantis moralas. Čia būdavo paaiškinamos veikusios pasakojime alegorinės figūros (o jos dažniausiai keliaudavo iš vieno rinkinio į kitą, iš vieno pamokslo – į kitą).

Exempla neišnyksta be pėdsakų. XVIII–XIX a. Vakarų Europoje šis žanras transformuojasi į didaktinius apsakymus, apysakas. Pranešime aptariama pavyzdžio retorika Simono Daukanto (1793–1864), Motiejaus Valančiaus (1801–1875), Antano Tatarės (1805–1889), Petro Gomaliausko (1820–1868), Juozapo Silvestro Dovydaičio (1826–1882) ir kitų XIX a. lietuvių rašytojų kūryboje.

Didaktiškai, švietėjiškai nusiteikęs XIX a. lietuvių autorius prieš akis mato rašomo teksto suvokėją. Rašytojas iš gausios empirinės tikrovės atsirenka medžiagą apmąstęs, kas galėtų būti labiausiai naudinga ir reikalinga jo skaitytojui. Taip pat nemažiau svarbu ir tai, kas suvokėjui įdomu ir kiek jis supras tekstą. Taigi autoriaus sąmonėje susidaro aiškus skaitytojo įvaizdis. Svarbus J. Le Goffo pastebėjimas: antikinėje visuomenėje „pavyzdys“ perteikiamas vieno individo kitam individui, o viduramžiškas „pavyzdys“ skirtas visiems religinės bendruomenės nariams. Pastaroji tradicija gyva ir XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje. Pamokslo klausosi visa bendruomenė, individualumas nėra svarbus, jis ištirpsta žmonių kolektyve. Šie ir panašūs aspektai bus aptariami pranešime.

PRUSINOWSKA JUSTYNA (POZNAŃ)

*Prūšu dievu tēli vācbaltiešu un latviešu drāmā un poēmā 18. gs.
beigās – 19. gs. otrajā pusē*

No 18. gs. otrās puses līdz pat 20. gs. sākumam pagānu reliģija un mitoloģija bija viena no populārākajām tēmām Ziemeļeiropas valstu literatūrās. Šī tendence bija raksturīga arī literatūrai Baltijas valstīs, kur ticība dažādām dievībām un gariem saglabājusies ilgāk nekā citās zemēs. Šī tēma jau 18. gs. pēdējos gados paradās baltvāciešu rakstniecībā un vēlāk, 19. gs. vidū, arī latviešu literatūrā. Senreliģijas motīvi tika izmantoti galvenokārt dzejā un drāmā, un katrā no tiem žanriem tie pilda citu funkciju. Dzejā šādi motīvi funkcionē vairāk kā laimīgās, neatgriežamās pagātnes simboli, vai arī rāda uz aplamas reliģijas atliekām. Dramatiskajos darbos (un poēmā) pagānu dievi, priesteri un svētki visbiežāk veido dzīvu ainu, kurai seko uzbrukums latviešu suverenitātei un tautas iznīcināšana.

Dramaturgu nodoms bija atdzīvināt latviešu senreliģiju un mitoloģiju, atgādināt latviešiem viņu dievus un paražas, parādīt, cik viņi bijuši laimīgi savas vēstures rītausmā. Par latviešu reliģijas un mitoloģijas *pars pro toto* kā vācbaltiešu, tā arī latviešu drāmā un poēmā, tika uzskatīti Līgo svētki, taču svinēšanas laikā tiek upurēts ne tikai Līgo dievam, bet arī citām būtnēm, kuras faktiski nekad nebija piederējuši pie latviešu panteona. Starp tiem daži autori min kādu no prūšu dieviem, visbiežāk Pērkonu, Patrimpu vai Patolu. 18.-19. gs. robeža starp atsevišķu baltu cilšu reliģiskajām sistēmām nebija stingri noteikta, taču vācbaltiešu un latviešu drāmā un poēmā atšķirības starp latviešu un prūšu dievībām ir skaidri iezīmētas.

Prūšu dieviem vairākos gadījumos ir kāds noteikts veidols, viņi ir redzami un dzirdami. Daži no viņiem, atšķirībā no latviešu mītiskām būtnēm, prasa asins upurus, ir atbildīgi par slimībām un nāvi. Latviešu dievi atrodas kaut kur gaisā vai kokos, viņus var sajust puķu smaržā, saredzēt zāles zaļumā vai pilnās vārpās; viņi ir saistāmi galvenokārt ar mīlestību, bezrūpību un laimi.

Cits faktors, kas noteica atšķirības starp latviešu un prūšu dieviem, ir viņu izvietojums svētnīcā vai kādā citā svētvietā. Ļoti reti latviešu un prūšu

dieviem tiek upurēts tajā pašā laikā un vietā. Koki, kas veltīti atsevišķiem dieviem, atrodas citā svētnīcas pusē, un, starp citu, arī to sugas atšķiras. Prūšu dieviem priesteri ziedo zem ozoliem, latviešu dieviem – zem liepām.

Prūšu dievi vācbaltiešu un latviešu drāmā ir iecelti par galvenajiem latviešu dieviem. Tie atrodas svētku centrā, tiem ir visciešākās saites ar priesteriem, un no tiem ir atkarīgs cilvēku liktenis.

PŪTELIS ALDIS (RĪGA)

Latviešu mitoloģijas pētījumi uz vēstures dokumentu un folkloras materiāla pamata

Latviešu mitoloģija ir grūti pētāma materiālu ierobežotā apjoma dēļ. Pēc striktiem žanra kritērijiem latviešiem mitoloģijas vispār nav, jo nedz vēsturiskos dokumentos, nedz folklorā nav fiksēti šā žanra kanoniem atbilstoši stāstījumi par raksturīgajām mitoloģijas tēmām - pasaules un dažādu lietu izcelsmi, dievību attiecībām u. tml dz.

Pirmie latviešu mitoloģijas apraksti nav latviešu autoru sastādīti. To autori ir Baltijā dzīvojoši cittautieši, kas apraksta vietējo tautu tradīcijas, visbiežāk - aprādot izskaužamu pagānisku tradīciju kopumu, vai arī iekļauj nelielus aprakstus par baltu senajiem dieviem un rituāliem zinātniskos (piemēram, vēstures) apcerējumos. Pirmās hronikas par notikumiem mūsdienu Latvijas teritorijā 13. gadsimtā mitoloģijas jautājumiem praktiski nepievēršas, savukārt pirmie šo problēmu vispārīgie apraksti parādās tikai 16. gadsimtā. Tomēr daudzos gadījumos arī šie darbi balstās uz citu autoru sacerējumiem, nevis pašu aprakstu autoru saskarsmē ar vietējiem ļaudīm uzkrātu pieredzi. Savukārt izmantotie avoti attiecināmi nevis uz latviešu, bet gan senprūšu vai, atsevišķos gadījumos, žemaišu ticējumiem. Savdabīga sava laika zinātniskā tradīcija izveidoja pieņēmumu, ka visiem senajiem baltiem mitoloģiskie uzskati un rituāli bijuši vienoti.

Intensīvi ievērojamas latviešu senas kultūras meklējumi sākās pirmās nacionālās atmodas periodā, kad pēc citu tautu (piemēram, somu) parauga folklorā varēja palīdzēt apliecināt latviešu tiesības uz patstāvīgas tautas nosaukumu, pierādot, ka tā tāda bijusi pagātnē. Tomēr arī šajā periodā

novērojama lielāka paļaušanās uz iepriekšējo gadsimtu rakstītajiem avotiem nekā reālo tautas tradīciju pētījumiem. Viens iemesls - folkloras vākumu ir pārāk maz, lai no tiem varētu cerēt izveidot šādu meklējumu avotu. Otrs - savāktajā folkloras materiālā nav atrodamas cerētās mītu un eposa detaļas. Tādējādi izveidojas vairākas teorijas, kas skaidro šo apstākli, kā arī vairāki autori ķeras pie literāra eposa radīšanas.

Pēc K. Barona sastādītā tautasdziesmu tekstu un parašu aprakstu izdevuma iznākšanas situācija mainās - pētniekiem pieejams būtisks folkloras tekstu kopums, kas var tikt analizēts un interpretēts. Tautasdziesmas tiek arī atzītas par senās kultūras izpētei noderīgāko materiālu, jo ritmiskās un strofiskās struktūras dēļ tās saglabājušas elementus, kādus nav iespējams atrast vēstītājas folkloras žanros. Tajā pat laikā folklorā nav precīzi datēta, piederība konkrētam vēstures posmam jāizsecina no paša teksta. Turpinoties intensīvai folkloras vākšanai 20. gadsimta pirmajā pusē, pieaug pētāmo tekstu apjoms, parādās visai daudz dažādu, pat krasi pretrunīgu interpretāciju, tajā skaitā - arī uz tautasdziesmu materiāla pamata izveidota *nacionālā reliģija*.

Vēsturiskajos dokumentos atrodama latviešu mitoloģija krasi atšķiras no folkloras materiālos apstiprināmām senajām tradīcijām. Tomēr atsevišķas detaļas saskan.

RACĒNAITĒ RADVILĒ (VILNIUS)

Senovės lietuvių dievai ir dangaus kūnai nuo XIII a. mito fragmentų iki vėlyvosios XX a. I p. Tautosakos

Pranešime nagrinējamas XV a. senosios baltu religijās ir mitoloģijās šaltinis – Lietuvoje misionieriavusio vienuolio Jeronimo Prahiškio (*Jeronim Jan Silvanus Pražsky*, apie 1369-1440) papasakoti prisiminimai apie kai kuriuos senosios lietuvių tikybos vaizdinius bei krikšto aplinkybes. Šaltinyje fragmentiškai perpasakotas lietuvių mitas apie saulės pagrobimą ir jos išvadavimą: “vykdamas tolyn [Jeronimas Prahiškis], rado gentį, kuri garbino saulę ir labai pagarbiai laikė nepaprasto didumo geležinį kūjį. Žyniai, paklausti, ką reiškia šis garbinimas, atsakę, jog kadaise ištusis

mėnesius nebuve matyti saulės, kurią galingasis karalius buvo sugavęs ir uždaręs pačiame tvirčiausiame bokšte. Tada atėję saulei į pagalbą Zodiako ženklai. Didžiuliu kūju jie sudaužė bokštą, išlaisvinę saulę ir gražinę ją žmonėms. Taigi esąs vertas pagarbos įrankis, kuriuo mirtingieji atgavę šviesą” (BRMŠ I, p. 595).

Jerónimo Prahaškie psakojimas gretinamas su Jono Malalos „Kronikos“ (XIII a.) informacija apie dievą Teliavelį, nukalusį ir įmetusį į dangų saulę (BRMŠ I, p. 268) bei vadinamojoje „Rivijaus kronikoje“ (XVI a.) minimu Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymu, kuriame teigiama, jog šventykloje stovėjo kvadratinis 12 pakopų altorius ir “kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo deginamos aukos – kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą”, o šalia šventyklos stovėjo apvalus bokštas, iš kurio buvo stebimas saulės judėjimas (BRMŠ II, p. 465).

Pranešime siekiama kritiškai įvertinti minėtuose šaltiniuose užfiksuotos informacijos apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją patikimumą, analizuojami šaltiniuose minimi mitologiniai vaizdiniai.

Turint omenyje tradicinei pasaulėžiūrai būdingą dėsningumą, kad ankstesnieji įvaizdžiai neišnyksta be pėdsakų, o susipina su naujais tikėjimais ir gyvuoja greta jų (Vėlius 1987, p. 8; Grigas 1988, p. 134) bei tą faktą, kad neretai, “apeigai nunykus, atsiminimai apie ją gyvuoja toliau, vystosi ir kinta” folkloro kūrinijose (Propp 1986, p. 353), šie senųjų baltų religijos ir mitologijos šaltinių duomenys nagrinėjami platesniame lietuvių tautosakinės ir etnologinės XX a. I. p. medžiagos kontekste.

Prieinama išvada, jog šaltiniuose minimas Zodiako ženklų įvaizdis lietuvių tradicijai nėra būdingas ir ši informacija gali būti atitinkamo šaltinio vėlesnio “pataisymo” ar net falsifikavimo išdava. Kita vertus, senųjų šaltinių žinias apie dangaus kūnų garbinimą iš tiesų patvirtina ir vėlyvoji lietuvių tautosaka, kurioje ryškus pagarbus požiūris į atmosferinius reiškinius.

Šaltiniai ir literatūra:

- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. T. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. 1996. 743 p. T. II: *XVI amžius*. 2001. 821 p.
- Grigas, Kazys. 1988š Pagonybė ir krikščionybė liaudies pasaulėjautos raidoje. – *LTSR MA darbai. A serija*. t. 1 (102). 134-143.
- Пропп, Владимир Яковлевич. 1986. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета. 368 с.
- Vėlius, Norbertas. 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio veltinio analizė*. Vilnius. Vaga. 320.

REPŠIENĖ RITA (VILNIUS)*Lietuvių mitologija: perspektyvos ir galimybės*

Dabartis kuria savitą mitologinę perspektyvą. Mitologija suteikia galimybę dabarčiai identifikuoti senosios kultūros vertybes, atskleisti tai, kas propaguojama iki dabartinių laikų: pasaulio pradžios, raidos ir pabaigos versijos, dangaus, žemės ir požemio dievų hierarchijos, dievybių ir dvasių raiškos, papročių ir tikėjimų sklaida. Gausi tautosakinė medžiaga vertintina išties nevienareikšmiškai, nes nuolat kvestionuotina tradicijos autentiškumo ir patikimumo problema, istoriniams šaltiniams keltini ir kiti klausimai: įdomiausi istoriniai liudijimai buvo užfiksuoti svetimšalių, kurie paprastai buvę religiškai angažuoti, ar jų pateikiami aprašymai nėra perdėm subjektyvūs, ar lietuvių mitologinė savastis tėra tik personalinių sugestijų išraiška ir pan. Konkretūs tekstologiniai tyrinėjimai turėtų atsakyti į šiuos klausimus.

Domėjimasis lietuvių mitologija žinomas kaip ryški gairė iškiliausių mokslininkų akiratyje: Jono Basanavičiaus, Jono Balio, Marijos Gimbutienės, Algirdo Juliaus Greimo, Norberto Vėliaus ir kitų. Vienas iš akstinių tyrinėti mitologiją A. J. Greimui, lietuviui Prancūzijoje sukūrusiam semiotinės mokyklos pagrindus, buvo susitikimas su lyginamosios mitologijos kūrėju Georges'u Duméziliu, kuris jam papasakojęs pokalbį su garsiuoju

kalbininku Emile'iu Benveviste'u, kuris pabrėžęs: „Viską, ką mes nuveikėme ir ką iki šiol suradome, ar tai būtų kalbotyros ar lyginamosios mitologijos srityje, visa tai reikės pervertinti, reikės bent pusę atmesti, kai bus pažinta baltų mitologija ir kalbotyra“ (cituojama iš magnetofono įrašo, daryto 1971 metų rudenį ir paskelbto: Bronys Savukynas, Tautos atminties ieškotojas, in Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago, 1990, p. 512).

Senoji baltiškoji kultūra savyje saugo plačias tyrinėjimų perspektyvas, kurios reikalauja ypatingo, net novatoriško požiūrio. Verifikuoti istorinių šaltinių duomenis, sudėlioti mitinių relikvų faktus ir atskleisti senosios – ikikrikščioniškosios kultūros ypatumus, kaip įdomų ir patrauklų, aktualų ir šiuolaikišką tyrinėjimą, yra itin svarbus uždavinys. Siekiant įvertinti krikščioniškosios kultūros įtaką lietuvių mentalitetui, brėžiant ideologines kultūros trajektorijas, plėtotina keliais aspektais: kaip tai paveikė senąją kultūrą, ką naujo įnešė ir kaip vertintina šiandien. Tyrinėtinos ir dabartinės mitinės inovacijos, kurių sugestionuojamos lietuvių kultūroje.

Šių dienų pasaulyje mitologija itin aktuali. Mitų tyrinėjimai suteikia ypatingą aksiologinį išbaigtumą tautinei savivokai ir tapatybei.

STRYCYŃSKA-HODYL EWA (POZNAŃ)

Gyvenimas sustingęs amžinybėje. Kazio Borutos „Baltaragio malūnas“ kaip mitologinio pasaulio projekcija realistiniame sodžiaus vaizde

Kazio Borutos romanas *Baltaragio malūnas* yra vienas iš geriausių (meistriškai parašytų), įdomiausių ir kartu paslaptiniausių lietuviškų kūrinių. Šio kūrinio meistriškumas visų pirma yra susijęs su dviem faktais: 1) dėl autoriaus pasinaudojimo gausia folklorine medžiaga (įvairaus žanro tautosakiniais kūriniais, kaip pasakos, etiologinės ir mitologinės sakmės, mįslės ar posakiai, itt.) jis yra išsaknijęs į tradicinio pobūdžio mąstyseną; 2) o kartu jis turi įvairių būdingų moderniajai prozai elementų. Dėl šios paskutinės priežasties Borutos kūrinys yra geras XX amžiaus pirmosios

pusės pabaigos moderniosios tendencijos prozoje pavyzdys, nes jame atsiskleidžia: 1) naujas laiko traktavimas romane (tiek pirmo, tiek antro papildomo leidimo konstrukcija kupina laiko inversijų); 2) pasakotojo vaidmuo yra dažnai perimamas romano personažų (ta pati situacija pasakojama yra iš dviejų arba trijų pažiūros taškų).

Pranešimo tikslas yra panagrinėti romano planus, kuriuose vyksta veiksmas ir kartu pabrėžti kokią reikšmę šiems planams turi laiko traktavimas bei pasakotojo veidmenį perėmimas romano herojų. Romano planai yra trejopi:

- 1) fantastinis planas, kuriame pagrindinio personažo vaidmenį veikia mitologinė būtybė – velnias vardu Pinčukas (ši planą galime apibūdinti, kaip herojų vaizduotės projekciją į realų gyvenimą);
- 2) realus planas atskleidžiantis lietuviško kaimo žmonių gyvenimą, kuris, pasak Greimo, “atrodo sustingęs amžinybėje nuolatiniame pavasarių ir rudenių pasikartojime” (įspūdis, kad gyvenimas sustingęs amžinybėje kyla tarp kitko iš istorinio laiko traktavimo – nagrinėjant realų planą, būtina atkreipti dėmesį, kad nors Borutos romane yra elementų leidžiančių tą laiką nustatyti – *rublių vartojimas, baudžavos laikai, sukilimo metai, turkų karas, raganų deginimas, be sukilimo metų ir turkų karo* visi kiti egzistuoja taip pat pirmame knygos leidime – bet iš tikrųjų, kad tokių elementų šiame kūrinyje gana mažai);
- 3) simbolinis arba mitologinis planas egzistuojantis anksčiau išvardintų planų dėka (jame svarbios ir laiko, ir erdvės, ir herojų su mitišku personažu velniu santykių problemos, pvz. laiko problema yra susijusi su malūno sparnų vaizdu, kurie besisukantys simbolizuoja metų laikų pasikartojimą, harmoningą pasaulio gyvenimą, tačiau jų sustabdymas – sugrįžimą į chaosą; su malūnu susijusi yra taip pat erdvės problema, nes malūnas stovintis ant *Udruvės ežero stataus skardžio* gali būti sutapatinamas su pasaulio ašies – *Axis mundi* – idėja).

Literatūra:

Boruta, Kazys. 1945. *Baltaragio malūnas*. Kaunas

- Boruta, Kazys. 1996. *Baltaragio malūnas*. Vilnius.
- Eliade, Mircea. 1993. *Traktat o historii religii*. Łódź.
- Greimas, Algirdas Julijus, K. Borutos "Baltaragio malūnas". – *Vienybė* 1952, rugsėjo 12, p. 6.
- Greimas, Algirdas Julius. 1990. *Tautos atminties beieškant*. Vilnius-Chicago
- Striogaitė, Dalia. 2005. Kūrinio istorija. – *Baltaragio malūnas ir jo byla*. Vilnius. 219-253.
- Vėlius, Norbertas. 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius.
- Venslovaite-Šiliūnienė, Eglė. 1998. Archajinių kultūrų ženklai Kazio Borutos "Baltaragio malūne". – *Darbai ir dienos* Nr. 6(15), 259-267.

ULYTĖ VIDA (POZNAŃ)

Dekadentiškasis Erosas 20a. pradžios lietuvių ir latvių literatūroje

20a. pirmajame dešimtmetyje lietuvių bei latvių literatūroje pasirodo kūriniai gerokai sutrikdę tuometinius kritikus bei skaitančią visuomenę. Imta viešai svarstyti, kas tie išsišokėliai (A.J.Herbačiauskas, V.Eglytis, E.Virza ir kt.) yra: naujo meno pradininkai ar tiesiog klaunai linsminantys publiką. Iš kur jie tokie atsirado, kur jie prisigraibė tokių nešvankybių, kaip galima kūrinyje taip atvirai, niekuo nepridengiant vaizduoti Erosą su jam būdingomis įvairiausių nedorybių formomis. Kas atsitiko, jog morališkai stiprių ir darbščių žemdirbiškos kultūros tautų sūnūs ir dukros staiga paniro į Eroso aistras ir Dionizo orgijas? Kodėl staiga jiems parūpo graikai su savo mitologija, filosofija, marginaliniais kultūros reiškiniiais, misterijomis? Žinoma, būtų paprasčiausia suversti bėdą tuometinei literatūrinei madai parsineštai iš Europos, F.Nyčei ir visai iracionalistinei filosofijai bei dar daug kam. Patys ramybės drumstėjai aiškinasi labai nekaltai, neva, jie nori eiti toliau, negu buvo einama iki šiol, jie nori kurti naujas formas naujiems turiniams, jie nori kurti elitinį meną nepataikaudami masių skoniui, jie nori, jog jų kūrinuose prabiltų pati būtis, skleistųsi amžinosios tikrosios esatys. "Poeto legitimitacija ateina iš "ano" pasaulio, aš tik Viešpaties Dievo šypsena." Taip savo savivoką apibūdina žymusis lietuvių ironikas J.A.Herbačiauskas.

Savo pranešime bandysiu pasvarstyti kuo sietini graikų kultūra, konkrečiai Erosas ir baltų dekadentine kūryba, išeties tašku pasirinkdama Platono "Puotoje" aprašytą Erošą bei kelis to aprašymo komentarus.

Platoniškasis Sokratas pastebi, jog kartais poetai išsako tokias dieviškas ištarmes patys to net nesuvokdami, todėl meno kūrinio suvokimas yra ir dvasinės pratybos, ir dieviškų ženklų aiškinimasis. Tik tai filosofas daro ne su, tarkim, Hermio ar Atėnės, bet Eroso pagalba. Sakėsi suvokiąs tik erotinius dalykus erotiniam menui ir meistrystei padedant. Šį Sokrato erotiškumą su didele simpatija pripažįsta net antiplatonikas F.Nyčė kaip antipodą erotiškumui priešpastatydamas abejingumą. Dabartinis filosofas A.Uždavinys sako, jog palyginti su dialektikos, kurią F.Nyčė vadina erotinėmis varžybomis, sukeltu erotiniu svaiguliu, postmodernistinė retorika yra neerotinė: jos neveikia aršus tiesos paieškų daimonas.

Baltų dekadentų abejingumu tikrai negalima apkaltinti. Jie aistringai kurė naują erotišką retoriką, jie aistringai ieškojo erotiško Logoso, kuris trauktų, jungtų, žavėtų. "Aš ieškau savyj tik to vieno švento žodžio", sakė A.J.Herbačiauskas. Ieškojo simbolio, kuris savo prigimtimi yra erotiškasis, nes suartina, sujungia, kuria vientisumą. Simbolio antonimas yra diabolis, kuris graikų kalboje reiškia velnią. Tarp simbolio ir diabolio egzistuoja nuolatinė įtampa, kaip ir tarp Eroso bei Tanato pvz. V.Eglyčio eilėraštyje "Idealas ir Jodas". Šių įtampų lauke kūrėjas kuria savo kūrinius su dieviškomis ir velniškomis kibirkštėmis. Erosas arba meilė-tiltas jungiąs mirtingą su amžinybe, žadina geismą ieškoti savo gyvenimo išsipildymo prasmės. "Ieškojimo balsas tveria atradimo kelią." A.J.Herbačiauskas.

Literatūra:

Ališanka, E. 1998. *Vaizdijantis žmogus*. Vilnius.

Ivbulis, V. 1998. *Celā uz literatūras teoriju*. Rīga.

Nyčė, F. 1991. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.

Platonas. 2000. *Puota arba apie meilę*. Vilnius.

Sverdiolas, A. 1996. *Steigtis ir sauga*. Vilnius.

Uždavinys, A. 2003. *Heleniškoji filosofija nuo Numenijo iki Sirijano*. Vilnius.

VAIŠKŪNAS JONAS (MOLĒTAI)

*Saulės išvadavimo mito ir ritualo rekonstrukcijos galimybės
archeoastronominių duomenų kontekste*

Pranešime bandoma iš tarpdisciplininės archeoastronomijos tyrinėjimų srities pozicijų pažvelgti į E.S.Pikolominio (1477) minimą mito fragmentą apie Saulės išvadavimą. Pasitelkiant ikonografinius duomenis (tame tarpe Gardine rasto XVI a. apeiginio kaušo dekorą), XIX-XX a. tradicinius kalendorinius papročius, folklorinę ir iš dalies archeologinę medžiagą, bandoma rekonstruoti baltišką mitą apie Saulės išvadavimą iš chtoninės būtybės nelaisvės. Prieinama išvados, kad mitas apie Saulės pagrobimą ir išvadavimą buvo vienu svarbiausių baltų kosmologinių mitų siejamų su astronominiu žiemos saulėgrįžos reiškiniu. Pateikiama su šiuo mitu susijusio saulės sugražinimo ritualo fenomenologinė rekonstrukcija.